

Rajko Bratož

KRATEK ORIS ZGODOVINE KRŠČANSTVA NA SLOVENSKEM V POZNI ANTIKI

Začetki krščanstva na Slovenskem so tako kakor v sosednjih deželah zaviti v temo. Nikakršnih virov ni na razpolago, da bi lahko vsaj približno opredelili čas in izhodišče misijona ali etnično in socialno pripadnost prvih kristjanov.¹ Pri ugibanjih ob iskanju odgovora na ta vprašanja moramo vsekakor upoštevati izrazito prehodno značaj slovenskega ozemlja na stičišču Italije, Balkana in Srednje Evrope, z izredno pomembnimi komunikacijami,² ter etnične in socialne značilnosti velikih centrov v njegovi bližini, ki so prišli v stik s krščanstvom relativno zgodaj; v prvi vrsti Akvileje, v manjši meri Sirmija in drugih velikih mest na Balkanu.³ Na osnovi

* Natis tega dela je denarno podprl Znanstveni inštitut Filozofske fakultete na Univerzi Edvarda Kardelja v Ljubljani.

SEZNAM OKRAJŠAV

AAAd	Antichità Altoadriatiche, Udine
AIJ	V. Hoffiller — B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslavien, Zagreb 1938
AS	Acta sanctorum
AV	Arheološki vestnik, Ljubljana
CI	Codex Iustinianus
CIL	Corpus inscriptionum Latinarum
CSEL	Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum
CT	Codex Theodosianus
ČZN	Casopis za zgodovino in narodopisje, Maribor
GMDŠ	Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, Ljubljana
ILJu	A. et J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, Situla 5, Ljubljana 1963 (= ILJu 1—451), A. et J. Šašel, Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, Situla 19, Ljubljana 1978 (= ILJu 452—1222)
MGH	Monumenta Germaniae historica
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Wien
PG	Migne, Patrologia Graeca
PL	Migne, Patrologia Latina
RE	Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart
ZČ	Zgodovinski časopis, Ljubljana

¹ Premalo osnovano in šablonsko je mnenje, da so bili prvi oznanjevalci krščanstva vojaki, trgovci in suznji, kot menijo npr. H. Koller, Die Christianisierung des Ostalpenraumes, Religion und Kirche in Österreich, Schriften des Institutes für Österreichkunde, Wien 1972, 15, P. Stockmeier, Die spätantike Kirchen-Organisation des Alpen-Donauraumes im Licht der literarischen und archäologischen Zeugnisse, Jahrbuch 1963 für alpbayerische Kirchengeschichte, 41 in Ph. Régerat, Recherches sur la fin de la première vague de christianisation dans le Norique romain, Paris-Sorbonne 1978 (tipkopisna disertacija) 117. A. v. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten I, Leipzig 1924, 378 poudarja, da se je krščanstvo širilo predvsem z dejavnostjo poklicnih misijonarjev, in da so pri širjenju nove vere imele važno vlogo ženske. Nosilcev misijonske akcije ne bi mogli iskati v kakem posebnem družbenem sloju, zlasti ne v vojski.

² Predvsem cesta Aquileia—Sirmium in Aquileia—Carnuntum. Prehodnost slovenskega ozemlja se odraža tudi v upravni razdelitvi v pozni antiki, ko je bilo to ozemlje razdeljeno med 4 province: Venetia et Histria, Noricum mediterraneum, Savia, Pannonia Prima.

³ Akvileja je imela dokaj številno židovsko kolonijo, ki je bila primeren medij za širjenje krščanskih idej, in akvilejska cerkev je dolgo ohranila nekatere posebnosti židovstva. G. Biasutti, La tradizione marciana aquileiese, Udine 1959, meni, da je širjenje krščanstva v Akvileji temeljilo na misijonarski aktivnosti krščanskih židov in da je bila izhodišče misijona Aleksandrija. Krščanstvo naj bi bilo v mestu zasidrano že v 2. stoletju. Glej tudi G. Biasutti, Aquileia e la chiesa di Alessandria, AAAd 12, 1977, 215 ss., G. Cuscito, Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria, Trieste 1977, 46 ss. Kritično se je do tez Biasuttija izrazil G. C. Menis, La lettera XII attribuita a sant' Ambrogio e la questione marciana aquileiese, Rivista di storia della chiesa in Italia 18, 1964, 243 ss. O židovski koloniji v Akvileji ob koncu 4. stoletja glej L. Cracco Ruggini, Il vescovo Cromazio e gli ebrei di Aquileia, AAAd 12, 1977, 353 ss.

Na širšem območju zahodnega Balkana in srednjega Podonavja ni bilo kake večje židovske skupnosti; obstoj židovskega kulta je dokumentiran le v Mursti (ILJu 1066), v Intercisi (CIL III 3327=10301) in v Saloni (ILJu 131). Glej tudi B. Saria, Die Christianisierung des Donauraumes, Völker und Kulturen Südosteuropas, München 1958, 20.

Tako v Akvileji kot v Sirmiju (o začetkih krščanstva v Sirmiju glej J. Zeiller, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain, Paris 1918, 31 ss.) je bilo krščanstvo sprva najbolj zastopano med grško govorečimi priseljenci, šele pozneje, v 4. stoletju, je postopoma prevladal latinsko govoreči element. Glej G. Cuscito, o. c. 69 ss., R. Egger, Der heilige Hermagoras, Klagenfurt 1948, 47 ss., J. Zeiller, o. c. 73 ss.

takega sklepanja moremo z veliko stopnjo verjetnosti domnevati, da je bilo na ozemlju Slovenije nekako od sredine 3. stoletja dalje krščanstvo vsaj v mestih prisotno.

Ne da bi se spuščali v zelo zapleteno problematiko legende o sv. Hermagoru (Mohorju), domnevnem učencu evangelista Marka in prvem škofu v Akvileji,⁴ moremo reči sledeče: v slovenski in avstrijski historiografiji se je uveljavila hipoteza, ki jo je postavil S. Ritig,⁵ sprejel J. Zeiller⁶ in jo v briljantni analizi postavil v historični okvir R. Egger;⁷ po tej naj bi bil Hermagora identičen s panonsko mezijskim mučencem lektorjem Hermogonom iz Singiduna († 303), čigar relikvije naj bi bile v začetku 5. stoletja prenešene v Akvilejo. Na tej podlagi naj bi v akvilejski cerkvi nastala legenda, ki naj bi služila cerkvenopolitičnim aspiracijam akvilejske cerkve v 6. stoletju. Italijanska historiografija te hipoteze v splošnem ni sprejela in predstavlja Hermagora še naprej kot prvega znanega akvilejskega škofa nekako iz sredine 3. stoletja.⁸

Za dobo pred milanskim ediktom nam je iz virov poznano eno samo središče krščanstva na Slovenskem, Petoviona, medtem ko moremo o obstoju krščanskih skupnosti v Celeji in Emoni v tej dobi le domnevati.

Petoviona je prvi izrazit in do osemdesetih let 4. stoletja najbolj poznani in največji center krščanstva na Slovenskem. 2. novembra 303 (ali 304) je umrl mučeniške smrti kot žrtev Dioklecijanovega (Galerijevega) preganjanja kristjanov petovlonski škof Viktorin, prvi literarno delujoči človek ne le na ozemlju Slovenije, temveč tudi na ogromnem ozemlju alpskih in podonavskih provinc od izvira Donave do črnega morja (če seveda odmislimo Ovidijevo literarno dejavnost v izgnanstvu v Tomih). Njegov literarni opus je bil precejšen, po odmevih v poznejši patristični književnosti tudi dokaj pomemben, a se je od njega ohranilo le malo: »*Tractatus de fabrica mundi*« in »*Commentarius in Apocalypsim*«, slednji tudi v Hieronimovi redakciji.⁹ Viktorin, po Hieronimovih besedah bolj več grškega kakor latinskega jezika, in po svojem znanstvenem literarnem delu bolj zasidran v grški patristiki kakor v latinski, je zelo verjetno izhajal iz same Petovione. Na to misel nas navaja epigrafski onomastičen material¹⁰ in pa

⁴ Legenda nam je poznana v dveh malo različnih variantah. Celotno besedilo podajajo AS Julii III, 240 ss., R. Egger, o. c. 28 ss. (z nemškimi prevodom), G. C. Menis, La »Passio« dei santi Ermacora e Fortunato nel Cod. n. 4 della Biblioteca Guarneriana, Studi di letteratura popolare friulana 1, 1969, 15 ss. Podrobnejše analize teksta nam dajejo P. Paschini, La chiesa aquileiese ed il periodo delle origini, Udine 1909, 22 ss., Id., Storia del Friuli I, Udine 1953, 33 ss., E. Marcon, Sant'Ermagora protovescovo e martire di Aquileia, Gorizia 1958, 11 ss., G. Cuscito, o. c. 21 ss.

⁵ S. Ritig, Martyrologij srijemsko-panonske metropolije, Bogoslovska smotra 2, 1911, 355 ss.

⁶ J. Zeiller, Les origines . . . , 76 ss.

⁷ Der heilige Hermagoras. Eine kritische Untersuchung, Klagenfurt 1948. Glej tudi M. Miklavčič, Hermogenes — Hermagoras, Zbornik razprav teološke fakultete v Ljubljani, Ljubljana 1962, 363 ss., M. Miklavčič — J. Dolenc, Leto svetnikov III, Ljubljana 1972, 101 s.

⁸ P. Paschini, Le fasi di una leggenda aquileiese, Rivista di storia della chiesa in Italia 8, 1954, 161 ss., G. C. Menis, La lettera XII, 243 ss., G. Cuscito, o. c. 22 op. 11, 70 op. 20, E. Marcon, o. c. 7 s. in 21 op. 1.

⁹ Hieronymus, De viris illustribus 75: »Victorinus, Petavionensis episcopus, non aequae latine ut graece noverat. Unde opera eius grandia sensibus viliora videntur compositione verborum. Sunt autem haec: commentarii in Genesis, in Exodum, in Leviticum, in Esaiam, in Ezechiel, in Abacuc, in Ecclesiasten, in Canticum Canticorum, in Apocalypsim Iohannis, adversum omnes haereses et multa alia. Ad extremum martyrio coronatus est.«

Standardna edicija: Victorini episcopi Petavionensis opera, ed. I. Haussleiter, Wien—Leipzig 1916 (CSEL 49). Izdajatelj v uvodu navaja vsa testimonia o Viktorinu (Hieronimus še na več mestih, Optatus Milevitanus, Paulus Orosius, Cassiodorus).

Nekaj važnejše literature: AS 62, Nov. t. I, 432—443, M. Napotnik, Sveti Viktorin, škof Ptujski, cerkveni pisatelj in mučenec, Na Dunaji 1888, M. Schuster, Victorinus von Pettau, RE VIII A, 2 (1958), 2081—2085, B. Altaner — A. Stuiber, Patrologie. Leben, Schriften un Lehre der Kirchenväter, Freiburg—Basel—Wien 1978, 182 s., O. Bardenhewer, Geschichte der altchristlichen Literatur II, Freiburg 1914, 657 ss., P. F. Barton, Frühzeit des Christentums in Österreich und Südostmitteleuropa bis 788, Wien—Köln—Graz 1975, 45 s., J. Zeiller, Les origines . . . , 65 ss., F. Kovačič, Zgodovina Lavantinske škofije (1228—1928), Maribor 1928, 1 ss., Id., Petovij in Celeja v starokrščanski dobi, Strena Buliciana. Zagreb—Split 1924, 387 ss.

¹⁰ Viktorinus je v Zgornji Panoniji dokaj pogost cognomen, saj se pojavlja na napisih kar dvaindvajsetkrat (CIL III 3917, 3974, 3996 a, 4008, 4148, 4419, 4433, 4452, 4537, 6018, 10820, 10914, 10964, 10987, 11116, 11180, ILJu 331, 1130, 1133), od tega v Petovionii kar trikrat (CIL III 4016, 4036, ILJu 1135), v Noriku, kamor je spadalo mesto v pozni antiki, osemkrat (CIL III 4853, 4876, 5567, 5185, 5352, 5632, 11779, 11635).

dejstvo, da je to pomembno cestno križišče in središče ilirskega carinskega območja za upravo (v tej so bili zaposleni številni osvobodenci in sužnji grško orientalskega izvora) imelo do neke mere grško orientalski značaj.¹¹

Zelo verjetno je krščanstvo najprej pognalo korenine v grško orientalski koloniji v mestu, kakor moremo sklepati po analogijah iz drugih mest na Zahodu. Kljub grški teološki usmerjenosti škofa Viktorina¹² ni nujna trditev, da se je krščanstvo, v tej dobi kulturno, jezikovno in dogmatsko grško obarvano, širilo semkaj iz grško usmerjenih krščanskih centrov Balkana,¹³ saj je bila tudi bližnja akvilejska cerkev in pretežna večina cerkva na Zahodu podobno orientirana.¹⁴ Petoviona se je ob koncu 3. stoletja z Viktorinovo literarno dejavnostjo dvignila med maloštevilna literarno ustvarjalna središča krščanstva na latinskem Zahodu, kakršna so bila poleg Rima zlasti Kartagina v Afriki in Lugdunum ter Vienna v Galiji. Viktorinovo literarno delo, ki ga moremo postaviti nekako v zadnji dve desetletji njegovega življenja, je pogojevala primerna dozorelost oziroma daljši razvoj krščanske skupnosti v Petovionu. Ta je bila organizirana kot škofija, gotovo je razpolagala med drugim tudi z veliko knjižnico krščanskih tekstov (zlasti grških, pa tudi latinskih, vključno z latinskim Svetim pismom) in z dobrimi zvezami z drugimi krščanskimi skupnostmi, sicer si Viktorinovega pisateljskega dela sploh predstavljati ne moremo.

Viktorinovo literarno delo ima nekatere značilne poteze, v prvi vrsti hiliastične nazore¹⁵ in vpliv Origena.¹⁶ Zaradi teh dveh so pozneje Viktorina obsojali in verjetno je to vzrok, poleg jezikovne in stilne šibkosti,¹⁷ da se je od njegovih del ohranilo tako malo. Vsekakor moramo najbolj obžalovati izgubo spisa »*Adversum omnes haereses*«, po vsej priliki dela, ki je merilo na sodobne odklone v pojmovanju krščanske dogme, ki so bili v petovionski cerkveni skupnosti gotovo poznani, če ne morda celo nevarni in je torej delo nastalo morda iz čisto praktičnih potreb.¹⁸ Samo dejstvo, da je Viktorin pisal v latinščini, čeprav mu je bila grščina bolj domača, kaže na njegovo propagandno misijonarsko tendenco, avtorjevo zakoreninjenost v latinsko govoreči provinci, težnjo, da bi populariziral krščanstvo izven grško orientalske skupnosti v mestu po latinsko govoreči sredini, ki je bila v ogromni meri poganska.

Njegovim spisom usoda ni bila naklonjena. Resda jih omenjajo številni cerkveni pisatelji naslednjih stoletij in da so bili razširjeni po latinskem

¹¹ Na to kažejo tudi najdbe več grških napisov oziroma napisov z grškimi imeni v Petovionu, npr. CIL III 4075, 4018, 4032. Najdaljši grški napis je bil odkrit leta 1952. Glej M. Sašel Kos, Fragment einer widerspruchlich interpretierten griechischen Inschrift aus Poetovio, *Linguistica* 20 (in memoriam M. Groselj oblata II), Ljubljana 1980, 11–20, zlasti 17 s.

¹² Predvsem se je opiral na spise Papija iz Hierapolis, Ireneja, Hipolita in zlasti Origena (glej I. Haussleiter, o. c. VIII). Od latinskih cerkvenih piscev je citiral: Tertulijana (*J. Mehlmann, Tertulliani Apologeticum a Victorino Petovionensi citatum, Sacris erudiri* 15, 1964, 413 ss.).

¹³ J. Zeiler, *Les origines...* 66 vidi v Viktorinu geografsko gledano skrajnega predstavnika tistega toka širjenja krščanstva, ki je potekal iz grških provinc Balkana v Podonavje vse do zahodnih meja Ilirika, vendar mislim, da to ni nujno. Prav tako je brez prave osnove njegova domneva, da Viktorin po rojstvu in izobrazbi sodeč ni mogel izhajati iz kake latinske province. Zeilerovemu mnenju se pridružuje tudi G. C. Menis, *Rapporti ecclesiastici tra Aquileia e la Slovenia in età paleocristiana*, AV 29, 1978, 371.

¹⁴ Glej G. Cuscito, o. c. 72, A. v. Harnack, o. c. 870 op. 1, B. Altaner — A. Stuiber, o. c. 145.

¹⁵ Viktorin je prevzel hiliastične nazore od škofa Papija iz Hierapolis (prva polovica 2. stoletja). Glej Hieronymus, *De viris illustribus* 18, in Papija. Hiliastično obarvana sta oba preostala Viktorinova spisa, *Tractatus* v celoti, *Commentarius* pa zlasti v sklepnem delu. Glej M. Schuster, o. c. 2082 s., M. Napotnik, o. c. 218 ss., I. Haussleiter o. c. VII s.

¹⁶ Hieronymus, *Epistulae* 61, 2 in 84, 7, *Commentarius in Ecclesiasten* ad cap. 4.13. Glej J. Haussleiter o. c. IX.

¹⁷ Hieronymus, *De viris illustribus* 75 (glej op. 9) in *Epistulae* 58, 10.

¹⁸ Optatus Milevitanus, *Contra Parmenianum Donatistam* 1, 9: »Marcion, Praxeas, Sabellius, Valentinus et ceteri usque ad Cataphrygas temporibus suis a Victorino Petavionensi et Zephyrino Urbico et a Tertulliano Carthaginensi et ab aliis adsertoribus ecclesiae catholicae superati sunt.«

Marcion in Praxeas sta bila gnostika, katafrigi montanistično gibanje (T. J. Šagi-Bunić, *Povijest krščanske literature I*, Zagreb 1976, 360 ss.). Za nas sta bolj zanimiva Praxeas in Sabellius, utemeljitelja patripasijanske (antitrinitarijanske) herezije, proti kateri se je boril že Tertulijan. Patripasijansko herezijo namreč zasledimo tudi v Akvileji (G. Cuscito, o. c. 48 ss.) in domnevati moremo, da je bila spričo bližine in zvez poznana tudi v Petovionu. F. Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije*, 2, po pravici poudarja, da je bilo smiselno pisati proti herezijam zlasti takrat, kadar so bile te razširjene in lastni srenji.

Zahodu,^{18a} vendar jih je tako imenovani Gelazijev dekret zaradi hlijastičnih nazorov razglasil za apokrifne, tako da so se v pretežni meri izgubili.¹⁹

Mnogo manj jasni so nam začetki krščanstva v Celeji. O teh nam poroča en sam vir, legenda o mučeništvu sv. Maksimilijana iz druge polovice 13. stoletja, ki je že na prvi pogled zelo problematične izpovedne vrednosti in vsebuje zelo malo avtentičnih podatkov.²⁰

Ta relativno obsežen, v skorajda retorično nabrekli latinščini napisan spis sestavljajo trije deli. V uvodnem delu nam avtor pove namen spisa, povzdiguje slavo, velikost in ugled lorške nadškofije, ki ima 22 sufraganov. Med temi je tudi Celeja, najodličnejše mesto izmed vseh, »tako rekoč druga Troja« (quasi altera Troia), z mnogimi spomeniki slavne preteklosti. Osrednji del spisa vsebuje Maksimilijanov življenjepis: rojstvo v Celeji v premožni krščanski družini, duhovna vzgoja pri prezbiterju Oraniju, po smrti staršev odpoved posvetnemu življenju in posvetitev Bogu. Nato je postal Maksimilijan lavriški nadškof. V času cesarjev Kara, Karina in Numerijana je prišel v Celejo sodnik Evlazij, »neki tiran, zlorabno imenovan sodnik« (quidam tyrannus, abusive dictus iudex), da bi zatrl krščanstvo. Ker Maksimilijan, ki je iz Lavriaka prihitel v rodno mesto, ni hotel žrtvovati v Marsovem templju, in je pred sodnikom vztrajno izpovedoval, da je kristjan, je bil obglavljen. Kristjani so njegovo truplo pokopali. Zadnji del legende poroča o prihodu sv. Ruperta v Celje, kako je ta misijonar odkril mučenčev grob in posvetil več cerkva. Sledi opis šestih čudežev, ki so se zgodili po čudežni moči Maksimilijanovih relikvij.

W. Neumüller je ob analizi tega problematičnega vira prišel do zaključka, da avtentični viri za zgodovino Salzburške v zgodnjem srednjem veku (Indiculus Arnonis, Breves notitiae, Alkuin) resda dokazujejo obstoj Maksimilijanovega kulta na Salzburškem v 8. stoletju (in od 10. stoletja tudi v Passavu), vendar pa noben vir pred 12. stoletjem ne omenja Maksimilijana kot škofa in šele po letu 1289 se prvič omenja kot mučenec. Neumüller meni, da je legenda delo Alberta Böhmeima, passavskega klerika, silno problematične osebnosti, ki je hotel z njo dvigniti ugled in podpreti cerkvenopolitične aspiracije passavske nadškofije, naslednice lavriške cerkve. Šele ta legenda naj bi sekundarno spodbudila celjske minorite, ki naj bi začeli tudi v Celju gojiti Maksimilijanov kult.²¹ Avtor smatra, da so avtentični elementi v legendi le trije: svetnikovo ime, spominski dan (12. oktober) in kult njegovih relikvij na Salzburškem. A. Lhotsky pa gleda na vrednost legende z več optimizma; domneva, da je legendi služilo za podlago neko starejše poročilo o mučeništvu z elementi škofovske posvetitve, spominskega dne in mučenja v Celeji.²² To mnenje se mi zdi bolj upravičeno. Na to me navaja obstoj Maksimilijanovega kulta v Istri,²³ kamor

^{18a} Poleg Hieronima in Optata ga omenjata še Paulus Orosius, *Commonitorium de errore Priscilianistarum et Origenistarum* 3 (PL 42, 667 s) in Cassiodorus, *De institutione divinarum litterarum* 5, 7, 9 (PL 70, 1116, 1119, 1122). Njegove spise citirata Kromacij iz Akvileje (*Chromace d'Aquilée, Sermons II, Sources Chrétiennes* 164, ed. J. Lemarié, Paris 1971, 270) in sv. Patrick, ki je prevzel po Viktorinu izraz *mensura fidei* (R. P. C. Hanson, Patrick and the mensura fidei, *Studia patristica* 10, 1971, 109 ss., L. Bieler, *The «Creeds» of St. Victorinus and St. Patrick, Theological Studies* 1948, 121 ss.).

¹⁹ E. v. Dobschütz, *Das Decretum Gelasianum de libris recipiendis et non recipiendis, Texte und Untersuchungen* 38, 4. Leipzig 1912, 316.

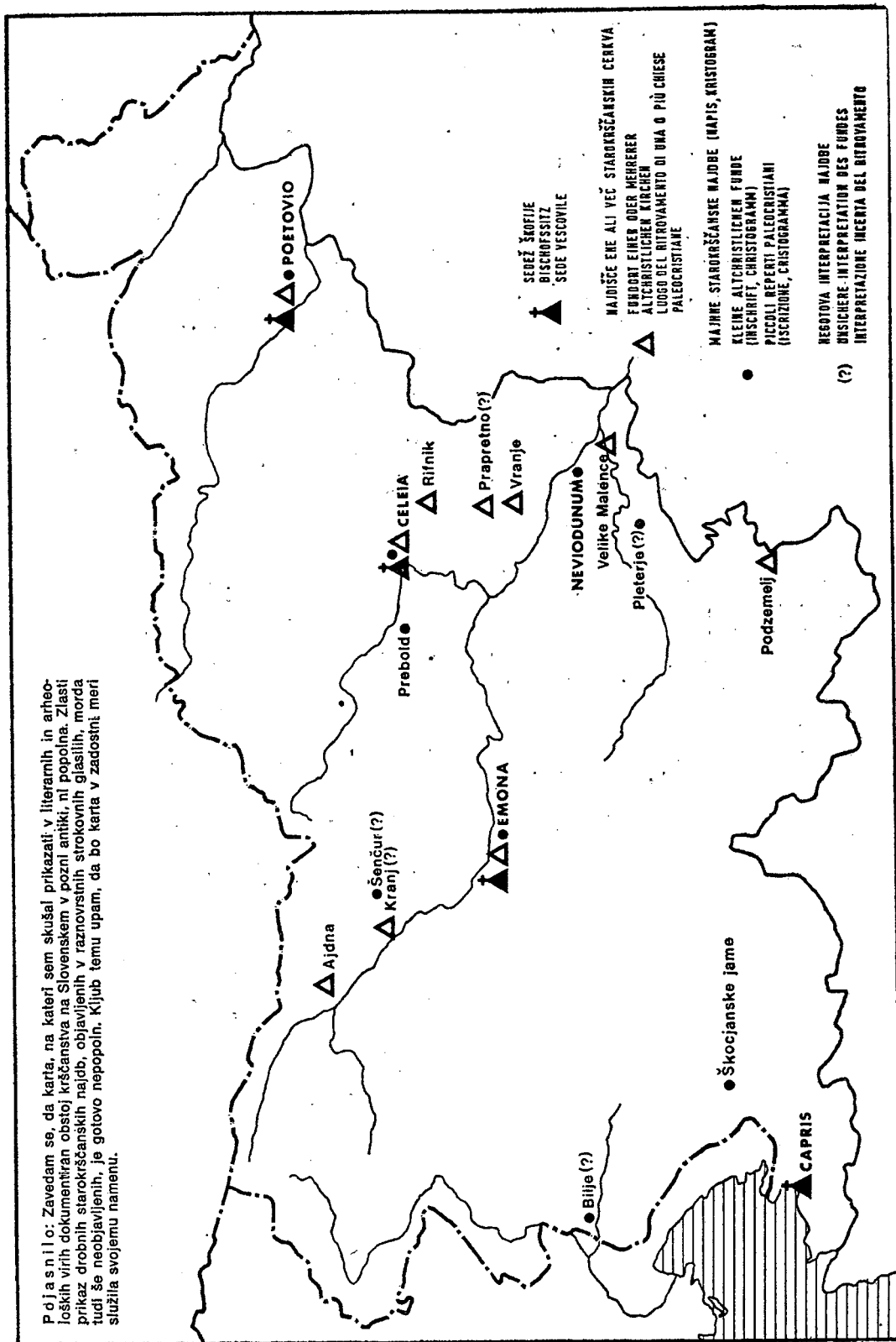
²⁰ AS 54, Oct. VI, 23–58, tekst legende 52–58. Glej tudi M. Miklavčič-J. Dolenc, *Leto svetnikov IV*, Ljubljana 1973, 87 ss., P. F. Barton, o. c. 43 s., J. Orožen, *Zgodovina Celja in okolice I*, Celje 1971, 25 s. O kultu sv. Maksimilijana v Celju glej I. Orožen, *Das Bisthum und die Diözese Lavant III, Cilli 1380, 115 ss.* Lik Maksimilijana je po legendi literarno upodobil J. M. Stepsichnegg, *Maximilian. Schauspiel in vier Aufzügen*, Marburg 1878.

²¹ W. Neumüller, *Sanctus Maximilianus nec episcopus nec martyr, Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* 8, 1964, 7–42.

²² A. Lhotsky, *Quellenkunde zur mittelalterlichen Geschichte Österreichs, MÖG, Ergänzbund* 19, Graz-Köln 1963, 213.

²³ AS 54, Oct. VI, 47 ss. Maksimilijanov kult je izpričan v Piranu. V prid domnevi, da gre za kult noriškega mučenca govori dejstvo, da gre v piranskem primeru za kult mučenca z istim spominskim dnevom (12. oktober). F. Lanzoni, *Le diocesi d'Italia, Faenza 1927, 862* dvomi, da gre tukaj za kult noriškega Maksimilijana. Glej tudi M. Miklavčič-J. Dolenc, *Leto Svetnikov IV*, 90, E. Klebel, *Das Fortleben des Namens «Noricum» im Mittelalter, Carinthia I* 146, 1956, 485, Idem, *Über die Städte Istriens, Vorträge und Forschungen* 4, Konstanz 1958, 46.

Pójasnilo: Zavedam se, da karta, na kateri sem skušal prikazati v literarnih in arheoloških virih dokumentiran obstoj krščanstva na Slovenskem v pozni antiki, ni popolna. Zlasti prikaz drobnih starokrščanskih najdb, objavljenih v raznovrstnih strokovnih glasilih, morda tudi še neobjavljenih, je gotovo nepopoln. Kljub temu upam, da bo karta v zadostni meri služila svojemu namenu.

SEDEŽ ŠKOFIJE
BISCHOFFSSITZ
SEDE VESCOVILLE

MAJDIŠČE ERE ALI VEČ STAROKRŠČANSKIH CERKVA
FUNDORT EINER ODER MEHRERER
ALTCHRISTLICHEN KIRCHEN
LUOGO DEL RITROVAMENTO DI UNA O PIÙ CHIESE
PALEOCRISTIANE

MAJHNE STAROKRŠČANSKE MAJDBE (KAPIS, KRISTOGRAM)
KLEINE ALTCHRISTLICHEN FUNDE
(INSCHRIFT, KRISTOGRAMM)
PICCOLI REPERTI PALEOCRISTIANI
(ISCRIZIONE, CRISTOGRAMMA)

NEGOTIA INTERPRETACIJA MAJDBE
UNSICHERE INTERPRETATION DES FUNDES
INTERPRETAZIONE INCERTA DEL RITROVAMENTO
(?)

skoraj gotovo ni bil prenešen v zgodnjem srednjem veku iz Salzburške, saj deželi nista bili v kakih omembe vrednih stikih, temveč so ga verjetneje zanesli semkaj begunci iz Celeje ob koncu 6. stoletja. Zaradi tega menim, da legenda o svetem Maksimilijanu v bistvenih elementih le temelji na zgodovinskem dogodku, namreč na usmrtni nekega kristjana Maksimilijana v Celeji ob koncu 3. ali v začetku 4. stoletja. Tako moremo smatrati obstoj krščanstva v Celeji ob koncu 3. stoletja za zelo verjeten.

Za obstoj krščanstva v Emoni pred t. i. milanskim ediktom nimamo nikakršnih dokazov. Če so imela mesta v bližini bodisi že izgrajeno krščansko občino s škofom na čelu (Akvileja, Petoviona, Siscija) ali pa krščansko skupnost, katere pripadniki so z mučeništvom dokazali privrženost veri (Tergeste, verjetno Celeja), se ponuja sklep, da krščanstvo v Emoni tedaj gotovo ni bilo neznano. J. Šašel domneva, da je bilo v 3. stoletju zbirališče kristjanov v zasebni hiši v bližini zahodnih mestnih vrat, kjer naj bi imeli pripadniki te prepovedane vere svoj sakralni prostor.²⁴

* * *

Obdobje državljanskih vojn po Dioklecijanovem odstopu leta 305 je bilo na današnjem Slovenskem vojaško politično izredno dinamično, saj je bilo ozemlje stično področje med delnima cesarstvoma Italije (zahodna Slovenija vključno z Emono) in Ilirika (noriški in panonski predeli), ki sta bili večji del časa v vojni (vojna med Maksencijem in Severom leta 307, med Maksencijem in Galerijem 307, med Maksencijem in Licinijem 310, med Konstantinom in Licinijem 314). Vsak od naštetih delnih cesarjev je imel nekoliko drugačen odnos do kristjanov: Galerij jih je preganjal, Maksencij je bil do neke mere toleranten, kot nam dokazujejo med drugim tudi novci akvilejske kovnice s križem v zatrepu templja,²⁵ Konstantin jim je bil naklonjen, Licinij v tej dobi toleranten.²⁶ Z Galerijevim ediktom aprila 311 in s tako imenovanim milanskim ediktom Konstantina in Licinija januarja 313 je v naših deželah nastopila za krščanstvo doba miru.²⁷

Krščanstvo se je poslej hitro širilo in je v teku 4. stoletja povsem izrinilo poganstvo. Glavno misijonsko delo je bilo opravljeno v prvi polovici in v sredini 4. stoletja.²⁸ Nekako v drugi polovici 4. stoletja je cerkev v naših deželah izgradila svojo cerkveno organizacijo v obliki škofij,²⁹ postala je duhovna, moralna, pa tudi gospodarska sila.³⁰ Cerkvoupravno je za-

²⁴ J. Šašel, Emona (Vodniki po kulturnih in naravnih spomenikih Slovenije 50), Ljubljana 1975, 22.

²⁵ A. Jeločnik, Centurska zakladna najdba — The Centur Hoard, Situla 12, Ljubljana 1973, 27 in 110, G. Cuscito, o. c. 81, J. Ziegler, Zur religiösen Haltung der Gegenkaiser im 4. Jh. n. Chr., Frankfurter Alt-historische Studien 4, Kallmünz 1970, 35 ss.

²⁶ A. Tullier, Le conflit entre Constantin et Licinius et les origines de l'arianisme, Živa antika 25, 1975, 247 ss.

²⁷ P. P. Joannou, La législation impériale et la christianisation de l'empire romain (311—476), Roma 1972, 19 ss.

²⁸ Kot posredna pokazatelja stopnje pokristjanjenja na tem področju sredi 4. stoletja moremo navesti dve poročili: Hieronimovo rojstvo leta 347 v Stridonu v povsem krščanskem ambientu (glej op. 55) in prihod Martina Tourskega v rodno Savarijo: njegova starša sta bila še pagana; mater je pridobil za krščanstvo, medtem ko je oče, vojaški tribun, vztrajal v poganstvu (Sulpicius Severus, Vita Martini 6, 3—4).

Po določilih cerkvenih zborov v Nikaji leta 325 (can. 4, 6, 7), Antiohiji leta 341 (can. 9), Serdiki leta 343, Konstantinoplu leta 381 (can. 2, 3) in Halkedonu leta 451 (can. 17) se je cerkvena organizacija prilagodila v kar največji meri državoupravni razdelitvi. Kot sedeži škofij so prišla v poštev le tista mesta, ki so imela rang poznoantične civitas (glej P. Stockmeier, o. c. 45 s.). Ker pa se je cerkvena organizacija na Zahodu dogradila približno eno stoletje pozneje kakor na Vzhodu in je na splošno poznala več odstopanj od zgornjega načela (G. C. Menis, Le giurisdizioni metropolitiche di Aquileia e di Milano nell'antichità, AAAd 4, 1973, 271 ss.), moremo sklepati na drugo polovico 4. stoletja kot na dobo, v kateri se je izgradila cerkvena organizacija v naših deželah. Primerjaj tudi: E. Schaffran, Frühchristentum und Völkerwanderung in den Ostalpen, Archiv für Kulturgeschichte 37, 1955, 17, K. Reindel, Die Bistumsorganisation im Alpen—Donau—Raum in der Spätantike und im Frühmittelalter MIOG 72, 1964, 285 s., H. E. Feine, Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche, Köln—Graz 1964, 97 ss., A. V. Rossi, Considerazioni intorno alla formazione dei diritti metropolitici ed all'attribuzione del titolo patriarcale della chiesa di Aquileia (sec. IV—VI), Memorie storiche foregiuliesi 43, 1958—1959, 62 ss., Ph. Régerat, o. c. 127 ss.

³⁰ Temelje tej je postavil Konstantin z zakoni, ki so dali cerkvi naslednje pravice: osvobajanje sužnjev v cerkvi (manumissio in ecclesia, CI 1, 13, I (316), sodstvo (episcopalis audientia, CI 1, 27, I (318)), sposobnost sprejemanja daril in dediščin, CI 16, 2, 4 (321), pravico do azila. Glej P. P. Joannou, o. c. 63 ss., H. Langenfeld, Christianisierungspolitik und Sklavengesetzgebung der römischen Kaiser von Konstantin bis Theodosius II, Antiquitas I, 26, Bonn 1977, 11 ss.

hodna in osrednja Slovenija z emonsko škofijo spadala zelo verjetno že v zadnji tretjini 4. stoletja pod akvilejsko cerkev, ki je tedaj postala metropolitanska cerkev za Venetijo in Histrijo.³¹ Noriški predel (škofiji Celeja in Petoviona) so prišli v sklop akvilejske metropolitane šele po letu 400.³² panonski predel pa verjetno še pozneje. Podprta z zakonodajo krščanskih cesarjev je krščanska cerkev do konca stoletja povsem premagala poganstvo, tako da so od tega ostali samo še relikti.³³

Glavni fenomen v razvoju krščanstva v 4. stoletju pa ni bil boj proti poganstvu, proti kateremu je bila zmaga relativno lahka, pač pa proti arijanski hereziji. Slovenske pokrajine so bile prehodno območje med panonsko mezijskim središčem arijanstva (škofije Mursa, Sirmium in Singidunum)³⁴ in med severnoitalskim področjem (zlasti škofiji Akvileja in Mediolanum), kjer je arijanstvo sicer za nekaj časa prevladalo, vendar je to področje postalo središče katoliške protiofenzive proti arijanstvu v Iliriku.

Med udeleženci antidonatističnega koncila v Arlesu leta 314 se omenja škof Teodor (Theodorus episcopus... de civitate Aquileiensi, provincia Dalmatiae), prvi historično oprijemljiv akvilejski škof.³⁵ Leta 343 je med volitvami za akvilejskega škofa, ko se je za stolico potegoval voditelj arijancev v Panoniji, škof Valens iz Murse, prišlo do spopadov, v katerih je bil ubit škof Viator; dogodek, ki kaže, do kakšne stopnje so se razplamtele verske strasti.³⁶ Na protiarijanskem koncilu v Serdiki leta 343 nastopijo tudi škofje iz Savije, Norika (verjetno iz Notranjega Norika), med njimi tudi petovionski škof Aprijan.³⁷

Za potek verskih bojov je bila ključnega pomena verska opredelitev cesarjev, ki so s svojo posvetno oblastjo posegali v cerkvene zadeve in nanje lahko odločilno vplivali. V letih 337—350 je našim deželam vladal cesar Konstans, katolik, sicer pa nezrel svoji nalogi. Versko stališče uzurpatorja Magnencija (350—353) nam ni poznano, po izpovedi numizmatičnih virov naj bi bil kristjan, po izpovedi literarnih pa blizu poganstvu.³⁸ Z zmago arijanskega cesarja Konstancija II. nad Magnencijem leta 351 je za eno desetletje arijanizem prevzel pobudo in prevladal tudi na Zahodu, saj sta celo akvilejski škof Fortunatijan in papež Liberij leta 355 pristala na semiarijansko dogmo.³⁹ Za to razdobje moremo domnevati nastanek sirmijske metropolitanske cerkve in razširitev njene jurisdikcije nad celotno Panonijo.⁴⁰ Po smrti Konstancija II. leta 361 so se razmere bistveno spremenile; po kratki vladi pogansko usmerjenega Julijana (361—363) so vladali našim pokrajinam samo katoliški cesarji. Akvileja pod škofom Valerijanom (368—388) in nato zlasti Mediolanum pod Ambrozijem (374—397)

³¹ Obdobje 361—374 je bilo odločilno za dvig akvilejske škofije v metropolitansko škofijo za Venetijo in Histrijo, čeprav je ta naslov (metropolitanus episcopus Venetiae) izrecno dokazan šele leta 442 (G. C. Menis, *Le giurisdizioni...*, 272, Id., *Rapporti...*, 369, 373, A. V. Rossi, o. c. 110).

³² Jurisdikcijo Akvileje nad Norikom dokazujejo posredno arhitektonske značilnosti tamkajšnjih zgodnjekrščanskih cerkev, v ogromni večini iz petega stoletja. Te cerkve kaže številne vplive Akvileje in vsebujejo posebnosti, ki jih v tisti dobi kaže akvilejska sakralna arhitektura. Glej G. C. Menis, *La basilica paleocristiana nelle regioni delle Alpi Orientali*, AAA 9, 1976, 375—420, ki na str. 394 in 402 imenuje ta tip cerkva »alpsko-akvilejski«.

³³ Glej op. 81.

³⁴ M. Pavić, *Arijanstvo u Panoniji Srijemskoj, Djakovo 1891*, R. Rogošić, *Veliki Ilirik (284—395) i njegova konačna dioba (396—437)*, Zagreb 1962, 28 ss., M. Meslin, *Les Ariens d'Occident (335—430)*, Paris 1967, 59 ss., J. Zeiller, *Les Ariens...*, 259 ss., *Scolies ariennes sur le concile d'Aquilee*, ed. R. Gryson, *Sources Chrétiennes* 267, Paris 1980, 101 ss.

³⁵ G. Cuscito, o. c. 156 ss., P. Paschini, *La chiesa aquileiese ed il periodo delle origini*, Udine 1909, 12 ss.

³⁶ G. Cuscito, o. c. 170.

³⁷ Athanasius, *Apologia contra arianos* 1 (PG 25, 249), Idem, *Epistola synodi Sardicae congregatae* (PG 25, 312), Idem, *Historia arianorum ad monachos* (PG 25, 725). Glej tudi J. D. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* III, Florentiae 1759, 45, P. F. Barton, o. c. 77, J. Zeiller, o. c. 234.

³⁸ J. Ziegler, o. c. 53 ss.

³⁹ R. Klein, *Constantius II und die christliche Kirche, Impulse der Forschung* 26, Darmstadt 1977, 86 ss., M. Pavić, o. c. 32 s., G. Cuscito, o. c. 174 ss.

⁴⁰ Zelo problematično je mnenje I. Zibermayra, *Noricum, Baiern und Osterreich, Horn 1956*, 32 ss., ki je mehanično apliciral sklepe nikajskega koncila na oddaljeno sredi 4. stoletja cerkvenoorganizacijsko malo razvito provinco Norik (sicer del ilirske dieceze) in napravil idealno shemo za izvršeno dejstvo: noriška metropolita v Lavriaku in Virunu, nad njima metropolitah zahodne ilirske dieceze v Sirmiju. Podobno napako je zagrešil tudi E. Schaffran, o. c. 22. Sirmijski škof se izrecno omenja kot metropolit Ilirika šele leta 381 v aktih sidone v Akvileji (*Gesta concilii Aquileiensis*, PL 16, (16) 921).

sta postala žarišči katoliške protiofenzive proti arijanstvu v Panoniji.⁴¹ Dokončen obračun z arijanstvom na Zahodu se je odvijal v letih 380/381 in je v virih dokaj dobro dokumentiran.

V začetku septembra leta 381 je bil v Akvileji cerkveni zbor 32 škofov Zahoda, ki pomeni dokončen obračun z arijanstvom v Ilirku. Pod predsedstvom akvilejskega škofa Valerijana, ob vseskozi dominantni vlogi milanškega škofa Ambrozija, sta bila obsojena arijanska škofa Paladij iz Ratiarije in Sekundijan iz Singiduna, medtem ko se arijanski škof Valens iz Petovione sinode ni udeležil; zelo verjetno iz Petovione je prišel v Akvilejo le Valensov »učenec« Atal.⁴² Dokumenti sinode nam osvetljujejo verske razmere v Petovioni in v Emoni.

Petoviona je bila okrog leta 380 versko razbita na arijansko in katoliško stranko. Pri škofovskih volitvah je sicer zmagal arijanec Julianus Valens nad katoliškim kandidatom Markom (ta je kmalu nato umrl, saj se omenja v viru kot pokojni), vendar se je spričo provokativnega obnašanja zameril v svoji srenji, tako da je prišlo do prevrata in je moral zbežati iz mesta. Zatekel se je k verskim somišljenikom v Mediolanum.

Ob interpretaciji tega poročila se postavlja problem gotske osvojitve Petovione okrog leta 380. Spis, napisan v katoliško protliarijskem duhu; obtožuje Valensa, da je izdal domovino in meščane, kar so nekoč razlagali kot dokaz, da se je pregnani in užaljeni škof povezal z Goti, ki da so z njegovo pomočjo zavzeli mesto. To je sicer možna, nikakor pa ne nujna interpretacija. Kljub možnemu gotskemu napadu ni prišlo do uničenja mesta. Problem interpretacije tega vira ostaja kljub številnim razpravam odprt, čeprav se težišče argumentov nagiba k mnenju, da ni bilo gotskega opustošenja mesta leta 380.^{42a}

Velik razmah krščanstva v Petovioni v četrtem stoletju dokumentirajo tudi arheološke najdbe: več starokrščanskih cerkva (po morda ne povsem zanesljivi interpretaciji celo pet; morda je bila katera od teh arijanska)⁴³ in dva svečnika verjetno iz Konstantinove dobe, ki naj bi po novejši interpretaciji kazala na elemente koptske cerkve v liturgiji.⁴⁴ Večkrat izražena domneva o krščanskem značaju grškega nagrobnega napisa se je izkazala za preoptimistično.⁴⁵ Tudi v 4. stoletju zasledimo v petovionski cerkvi močne vzhodne vplive,⁴⁶ edini cerkvi na Slovenskem, v kateri je arijanstvo za nekaj časa prevzelo vodilno vlogo.

⁴¹ G. Cuscito, o. c. 177 ss., H. F. v. Campenhausen, *Ambrosius von Mailand als Kirchenpolitiker. Arbeiten zur Kirchengeschichte* 12, Berlin und Leipzig 1929, M. Simonetti, *La politica antiariana di Ambrogio*, *Ambrosius episcopus*, Milano 1976, 266 ss., A. Scholz, *Il «seminarium Aquileiense»*, *Memorie storiche foggiesi* 50, 1970, 12 ss.

⁴² *Gesta concilii Aquileiensis*, PL 16, 916–939, *Scolies ariennes sur le concile d'Aquilee*, 330–382. Arijska verzija sinodalnih zapisnikov, tako imenovana Maximini contra Ambrosium dissertatio, je izdana v PL Supplementum I, 693–728 in *Scolies ariennes* . . . , 204 ss.

Nekaj važnejše literature o sinodi: G. Cuscito, o. c. 178 ss., S. Tavano, *Aquileia nei suoi concili antichi*, *Studia Patavina* 16, 1969, 46 ss., Ch. J. Hefele-H. Leclercq, *Histoire des conciles II*, Paris 1908, 49 ss., G. Marcuzzi, *Sinodi Aquileiesi*, Udine 1910, 3 ss., J. M. Hanssens, *Il concilio di Aquileia del 381 alla luce dei documenti contemporanei*, *La Scuola Cattolica* 103, 1975, 562 ss., R. Rogošić, o. c. 86 ss., G. Gottlieb, *Les évêques et les empereurs dans les affaires ecclésiastiques du 4e siècle*, *Museum Helveticum* 33, 1976, 47 ss., G. C. Menis, *Rapporti* . . . 369 s., A. V. Rossi, o. c. 94 ss., G. Corti, *G. Cuscito* . . . , *Il concilio di Aquileia del 381 nel XVI centenario*, Udine 1980.

^{42a} Vir za poznavanje dogodkov v Petovioni je pismo akvilejske sinode cesarjem Gracijanu, Valentinijanu II in Teodoziju (PL 16, 943). Medtem ko A. Stegenšek, *Julijan Valens, ptujski protiškof*, *ČZN* 10, 1913, 1–7 in F. Kovačič, *Petovij in Celeja v starokrščanski dobi*, *Strena Buliciana*, Zagreb–Split 1924, 390 ss. zastopata stališče, da je gotska osvojitve Petovione historična, pa K. Schwach, *Der Verrat des Bischofs Valens von Pettau und die Zerstörung dieser Stadt im Jahre 380*, *Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark* 10, 1912, 161–180 in R. Egger, *Die Zerstörung Pettaus durch die Goten, Römische Antike und frühes Christentum I*, *Klagenfurt* 1962, 36–44 zastopata stališče, da je osvojitve mesta ne-historična. To mnenje na podlagi numizmatičnih argumentov podpira tudi P. Kos, *Rimski novci iz Ptujja*, *Ljubljana* 1978, 551 (tipkopisno magistrsko delo).

⁴³ J. Klemenc, *Ptujski grad v kasni antiki*, *SAZU*, Razred za zgodovinske in družbene vede 4, Ljubljana 1950, 9 ss., *Id.*, *Starokrščanska svetišča v Sloveniji*, AV 18, 1967, 111 ss., I. Mikl-Curk, *Petovio v pozni antiki*, AV 29, 1978, 408.

⁴⁴ P. Korošec, *Starokrščanska svečnika iz Rogoznice v Ptujju*, AV 31, 1980, 55–61, *Interpretacija Koroščeve dobi toliko večje teže, ker so raziskave liturgije noriške cerkve v 2. polovici 5. stoletja, ravno v zvezi s prižiganjem sveče in večernim obredom, pokazale presenetljivo sorodnost noriške liturgije s koptsko*, *Glej K. Gamber, Die Severins-Vita ali Quelle für das gottesdienstliche Leben in Noricum während des 5. Jh., Römische Quartalschrift für Altertumskunde und Kirchengeschichte* 65, 1970, 153.

⁴⁵ M. Sašel Kos, o. c. (op. 11).

⁴⁶ I. Mikl-Curk, o. c. 407.

Morda še bolje kakor v Petovloni so nam poznane razmere v Emoni v tej dobi. V aktih sinode v Akvileji leta 381 se omenja tudi prvi znani emonski škof Maksim, ki je z enim posegom v debato podprl Ambrozijeva prizadevanja po obsodbi arijanskih škofov.⁴⁷ Prav tako se je Maksim udeležil sinode za obsodbo Jovininjane herezije leta 390 v Mediolanu.⁴⁸ Tedaj imamo na škofovskem prestolu v Emoni prvo izrazito osebnost, ki je aktivno posegla v cerkvena dogajanja izven svoje dieceze. Medtem ko je bila Petoviona, vsekakor s starejšo škofijo od emonske, v 4. stoletju pod močnim vplivom arijancev iz Panonije, lahko domnevamo, da je Emona, upravno-politično naslonjena na Italijo in tedaj cerkvenopolitično skoraj gotovo že podrejena akvilejski metropolitanski cerkvi,⁴⁹ bila vseskozi katoliško usmerjena. Akvileja se je ob koncu 4. stoletja pod vodstvom škofa Kromacija (388—408) razvila v enega najbolj cvetočih centrov krščanstva v imperiju sploh.⁵⁰ Gotovo je bila tudi Emona pod vplivom tega razcveta Akvilejske cerkve, morda je bil škof Maksim gojenec akvilejskega »monasterija«.⁵¹ V sedemdesetih letih 4. stoletja se omenjajo v Emoni menihi in posvečene device,⁵² kljub temu ni nujno, in mislim da tudi ne verjetno, da bi bila tedaj v mestu moški in ženski samostan, kot se večkrat domneva.⁵³ Vendar pa sam obstoj asketskega življenja kaže na intenzivno versko življenje. V vplivnem območju Emone in Akvileje se je v mestu Stridonu⁵⁴ okrog leta 347 rodil in preživel otroštvo Hieronim, eden največjih cerkvenih

⁴⁷ Gesta concilii Aquileiensis, PL 16, 934 s. (c. 59). Maksim se omenja še v uvodnem seznamu sindalnih očetov (col. 916) brez omenbe kraja, in v seznamu podpisov udeležencev na 13. mestu kot »Maximus episcopus Emonensis« (col. 939). Glej tudi Scolies ariennes... 375 s. Arijska verzija zapisnika sinode, tako imenovana Maximini contra Ambrosium dissertatio (glej op. 42) Maksima ne omenja (omenja le 5 škofov), očitno zato, ker ni imel na sinodi kake važnejše vloge. Glej tudi M. Miklavčič-J. Dolenc, Leto svetnikov II, Ljubljana 1970, 473 s., J. Sašel, Emona, RE Suppl. XI, 1968, 568 s. 29. maja 1981 je bila na Teološki fakulteti v Ljubljani sporniska slovesnost ob 1600-letnici prve omenbe emonskega škofa, s tremi referati, od katerih je bil tretji posvečen tej temi (M. Benedik: Oglejska sinoda z udeležbo emonskega škofa Maksima). Glej verski tednik Družina, 23 (7. junij 1981), 1. in 3. Benedikov referat je izšel v Bogoslovnem vestniku 41, 1981, 362—371.

⁴⁸ Ambrosius, Epistulae I, 42 (PL 16, 1123 ss.). V seznamu podpisov udeležencev sinode se na drugem mestu omenja »Maximus episcopus« (brez navedbe škofijskega sedeža). Glej Mansi, S. conciliorum amplissima collectio III, 690, J. Zeiller, o. c. 139, J. Klemenc, Krščanstvo v Emoni, Nova pot 1962, 6., G. C. Menis, Le giurisdizioni... 285 (z napačno letnico 393).

⁴⁹ Glej op. 31.

⁵⁰ G. Cuscito, o. c. 196 ss., A. Scholz, o. c., Chromace d'Aquilée, Sermons I, II, ed. J. Lemarié, Sources Chrétiennes 154 in 164, Paris 1969 in 1971.

⁵¹ G. C. Menis, Rapporti... 372.

⁵² Hieronymus, Epistulae II in 12, Svetega Hieronima izbrana pisma I, poslovenil F. K. Lukman, Ljubljana 1961, 98 ss.

⁵³ Tako domneva J. Klemenc, Krščanstvo v Emoni, 6. Okrog leta 480 je namreč obstajalo na Zahodu več oblik asketskega življenja: posvečene device, moški, ki so se na enak način odpovedali posvetnemu življenju, bili so hišni samostani, puščavniki, asketske skupine okrog njih, potujoči menihi in končno tudi začetki cenobialnega menišva. Okrog leta 370 je bil ustanovljen samostan v Akvileji (Rufinus, Apologia contra Hieronymum I, 14, PL 21, 543). Glej R. Lorenz, Die Anfänge des abendländischen Mönchtums im 4. Jahrhundert, Zeitschrift für Kirchengeschichte, Vierte Folge XV, 77, 1966, 10 in 27 s., G. C. Menis, Vita monastica in Friuli durante l'epoca carolingia e ottoniana, Studia Patavina 17, 1970, 71 s., F. Thélamone, Déclès de monachisme oriental selon Rufin d'Aquilée, AAAad 12, 1977, 323 ss.

Na razvoj menišva v naših krajih je gotovo spodbudno vplivalo več obiskov Atanzija v Akvileji v letih 344—345 in Martina Tourskega v Savariji in raznih italijanskih mestih v letih 357—360 (Sulpicius Severus, Vita Martini 6, 7).

⁵⁴ Hieronymus, De viris illustribus 135 (PL 23, 715): »Hieronimus patre Eusebio natus, oppido Stridonis: quod, a Gothis eversum, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit...«

O legi Stridona je bilo veliko napisanega, pri čemer so zlasti v starejši literaturi igrale veliko vlogo poleg znatnih tudi lokalpatriotične težnje. V novejši literaturi naletimo na naslednje lokalizacije:

Zrenj (Sdregna) v Istri (P. Stancovich, Della patria di San Girolamo, Venezia 1824, 38 ss., 46 ss., prim. tudi G. Cuscito, o. c. 234 s.).

Štrigova v Medjimurju (M. Napotnik, o. c. 10).

Sempeter na Krasu (Pivka) (Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog krščanstva, Zagreb 1979, 275, prim. Svetega Hieronima izbrana pisma I, prev. F. K. Lukman, I in F. Cavallera, La patrie de saint Jérôme, Bulletin de Littérature ecclésiastique 47, 1946, 60 ss.).

Grahovopolje pri Glamoču (F. Bulič, Stridone (Grahovopolje in Bosnia) luogo natale di s. Girolamo, Bulletino di archeologia e storia Dalmata 40—41—42, 1922, 253—330).

Kraja se ne da identificirati. Zdrenj in Štrigova, predložena očitno na podlagi navidezne imenske podobnosti, ne prideta v poštev zaradi neustrezne lege, Grahovopolje pa zato, ker je napis z omenbo Stridona falzifikat. Tudi lokalizacija v Sempeter na Krasu oziroma na ozemlje med Akvilejo, Emono in Kvarnerjem (F. Cavallera, la patrie de saint Jérôme, Bulletin de littérature ecclésiastique 47, 1946, 60—63, G. Cuscito, o. c. 237, R. Rogošić, Rodno mjesto sv. Jeronima, Nova revija vjeri i nauci 7, 1928, 267—283) je neustrezna, saj si ne moremo predstavljati gotskega vpada v letih 376—378 tako daleč, in to po edini možni poti preko Emone. J. Kelly, Jerome. His life, writings and controversies London 1975, 5, lokalizira Stridon nekako v današnjem severozahodno Bosno. J. Sašel, Antiqui Barbari. Zur Besiedlungsgeschichte Ostnoricums und Pannoniens im 5. und 6. Jahrhundert nach den Schriftquellen, Von der Spätantike zum frühen Mittelalter, Vorträge und Forschungen 25, 1979, 126 lokalizira Stridon nekako na področje med Emono in Siscijo, kar se mi zdi najbolj sprejemljiva rešitev. Do morebitne srečne najdbe novih virov pa ostaja problem še nadalje odprt.

očetov Zahoda. Sicer skromna poročila o Hieronimovi mladosti kažejo, da je bilo njegovo rojstno mesto sredi 4. stoletja že povsem pokristjanjeno;⁵⁵ to pa je zelo važen podatek, ki kaže, da je bila kristjanizacija dežele v prvi polovici stoletja v glavnem že zaključena.

Ob vsem tem dinamičnem razvoju krščanstva v sredini in drugi polovici 4. stoletja pa deluje naravnost anahronistično poročilo, da so leta 388 sprejeli v Emoni cesarja Teodozija, vnetega katolika, ki je štiri leta pozneje prepovedal poganstvo,⁵⁶ s poganskim slavjem poganski svečeniki v vsem ornatu.⁵⁷ Poročilo, kolikor mu moremo verjeti, kaže na trdoživost poganstva, ki je bržkone prevladovalo v vodilnih strukturah mesta (nobilitas, curiales), iz česar lahko sklepamo na ostrino borbe med kristjani in zadnjimi pagani, borbe, ki je ravno za to dobo tako karakteristična za mesto Rim.⁵⁸

V tej dobi razcveta emonske in akvilejske cerkve si moremo predstavljati živahne stike med obema skupnostima, predvsem po zaslugi emonskega škofa Maksima, ki se je udeleževal koncilov v Italiji in je bil borec proti herizijam. Ozemlje na meji med obema škofijama je postalo prizorišče odločilnega spopada s poganstvom, ko je Teodozij v zgodovinsko epohalni bitki pri Frigidu 5. in 6. septembra 394 premagal poganškega uzurpatorja Evgenija.⁵⁹ Verjetno je ta dogodek še bolj pospešil neusmiljen obračun s poganstvom v vzhodnoalpskih pokrajinah, katerega del je bilo uničevanje poganskih templjev, arheološko dokaj dobro dokumentirano.⁶⁰

Razcvet emonske cerkve začasno presahne, tako kakor tudi akvilejske, v prvem desetletju 5. stoletja, ko so se na tem območju zadrževali arijanski Zahodni Goti, že zaradi arijanstva vse prej kot ljubi prišleki.⁶¹ Po poznejšem izročilu naj bi bil emonski škof Maksim mučenec; ker je v tej dobi že zdavnaj konec preganjanja kristjanov, so nekateri sklepali, da je Maksim postal žrtev nasilja arijanskih Gotov.⁶² To je seveda le gola domneva, čeprav te možnosti ne moremo povsem izključiti, kakor tudi ne možnosti, da je postal žrtev najbolj trdovratnih poganov.⁶³

Ponoven razcvet emonske verske skupnosti po koncu gotske nevarnosti dokumentirajo prvovrzedna arheološka odkritja, namreč baptisterij s škofovo palačo, zgrajen na podlagi numizmatične datacije kmalu po letu 408,⁶⁴ očitno del večjega cerkvenega kompleksa, ki je še neraziskan. Mozaični

⁵⁵ G. Cuscito, o. c. 233 ss., zlasti 237.

⁵⁶ CT 16, 10, 12 (392), glej P. P. Joannou, o. c. 46 ss.

⁵⁷ Panegyricus Latini Pacati Drepani dictus Theodosio 37, 3–4 (ed. R. A. B. Mynors): »Ferebant se obviae tripudiantium catervae, cuncta cantu et crotalis personabant. Hic tibi triumphum chorus, ille contra tyranno funebres nenias et carmen exsequiale dicebat. Hic perpetuum victis abitum, ille victoribus crebrum optabat adventum. Iam quocumque tulisses gradum, sequi circumcursare praecedere, vias denique quibus ferebaris obstruere. Nullus cuiquam sui tuive respectus; blandam tibi faciebant iniuriam contumacia gaudiorum. Quid ego referam pro moenibus suis festum liberae nobilitatis occursum, conspicuos veste nivea senatores, reverendos municipali purpura flamines, insignes apicibus sacerdotes? Quid portas virentibus sertis coronatas? Quid aulaeis undantes plateas accensissioe funalibus auctum diem?»

⁵⁸ R. Klein, Symmachus. Eine tragische Gestalt des ausgehenden Heidentums, Impulse der Forschung 2, Darmstadt 1971, Prefect and Emperor. The Relationes of Symmachus A. D. 384, with trad. und notes by R. H. Barrow, Oxford 1973.

⁵⁹ Clastra Alpium Iuliarum I (ured. J. Šašel in P. Petru), Katalogi in monografije Narodnega muzeja v Ljubljani 5, Ljubljana 1971, 28 ss. O Evgenijevem odnosu do krščanstva glej J. Ziegler, o. c. 85 ss.

⁶⁰ R. Noll, Spätantike Katastrophenbefunde in der Austria Romana, Anzeiger der Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse 113, 1976, 372 ss. opozarja, da so nekatere interpretacije uničenih poganskih templjev šablonske (ni nujno, da so templeje uničili fanatični kristjani, lahko so bili žrtev vojaških operacij ali barbarških vpadov) in da datacija s pomočjo najmlajših najdenih novcev ni zanesljiva, ker denarni obtok v vzhodnoalpskih deželah okrog leta 400 preneha. Kljub tem pridržkom moremo večino uničenih poganskih templjev pripisati delu krščanskih fanatikov nekako v zadnjih dveh desetletjih 4. in v prvem desetletju 5. stoletja. Prav tako je bila verjetno leta 388, po Teodozijevi zmagi nad uzurpatorjem Magmom Maksimom, požgana židovska sinagoga v Akvileji (L. Cracco Ruggini, Il vescovo Cromazio . . ., 264 s.).

⁶¹ H. Wolfram, Geschichte der Goten, München 1979, 178 ss., Clastra Alpium Iuliarum . . . 33 (21), W. N. Bayless, The Visigothic invasion of Italy in 401, The Classical Journal 72, 1976, 65 ss.

⁶² P. Hitzinger, Die Bischöfe von Aemona, Mittheilungen des historischen Vereines für Krain 1957, 120, prim. M. Miklavčič-J. Dolenc, Leto svetnikov II, 474.

⁶³ Kot npr. sodelavci škofa Viglilja iz Tridenta in po nezanesljivem poročilu sam škof Viglilj med misijonom v odročni alpski dolini (M. Miklavčič-J. Dolenc, Leto svetnikov II, Ljubljana 1970, 662 ss.).

⁶⁴ P. Kos, o. c. 571 ss.

napisi donatorjev nam v skromni meri osvetljujejo socialni milje emonskih kristjanov.⁶⁵

Krščanstvo v Celeji nam iz literarnih virov ni poznano niti za 4. niti za 5. stoletje. Zato je toliko večjega pomena odkritje ostankov dveh cemeritalnih cerkva iz 5. stoletja.^{65a} Ostanki mozaikov za napisi donatorjev nam v izdatnejši meri kot v emonskem primeru osvetljujejo socialni milje celejanske cerkvene skupnosti; na njih se omenjajo diakon Justinijan, scolasticus (advokat?) Leon, senatorska družina, orientalec Abraham itd.⁶⁶

Tudi v Neviodunu, četrtem rimskem mestu na Slovenskem, moremo predpostavljati obstoj škofije, vendar nam pisani viri ne poročajo v tej zvezi prav ničesar, arheološki viri pa o tamkajšnjem krščanstvu prav malo; mozaik z nenavadnimi liki bi utegnil nakazovati zgodnjekrščansko molilnico ali kulturni objekt iz začetka 4. stoletja.⁶⁷

* * *

Za dobo 5. stoletja vemo o zgodovini krščanstva na Slovenskem prav malo. Pisani viri za ta čas skoraj v celoti presahnejo, arheološki pa so vse pomembnejši. Vsekakor so se splošni življenjski pogoji v tej dobi katastrofalno poslabšali, kar se odraža tudi v razvoju krščanstva. V prvem desetletju 5. stoletja pride do prvega velikega vala beguncev iz Panonije, ki so nosili s seboj relikvije svojih mučencev. Precejšen del teh beguncev se je usmeril na zahod, proti Italiji, kjer je postal objekt brezvestnega izkoriščanja. Begunci so nosili s seboj relikvije svojih svetnikov in so tako zanesli čaščenje panonskih mučencev v Italijo.⁶⁸

V drugem desetletju 5. stoletja se je tudi v Venetiji in zahodnem Iliriku razširila pelagijanska herezija, o kateri pa so viri izredno skopli. Okrog leta 442 je papež Leon Veliki v pismu akvilejskemu metropolitu zahteval, naj ta skliče provincialno sinodo za obsodbo pelagijanizma.⁶⁹

Hunsko sosedstvo v Panoniji in hunski vdor v Italijo leta 452 so gotovo prizadeli naše kraje, čeprav se morda v oceni teh dogodkov pretirava. Gotovo so Huni leta 452 prodirali v Italijo vzdolž glavne in tako rekoč edine komunikacije skozi mesta Petoviono, Celejo in Emono, vendar so bila njihov cilj velika in bogata severnoitalska mesta (Akvileja, Mediolanum) in Rim, zato so verjetno prečkali naše ozemlje hitro in se niso spuščali v detaljno plenjenje in uničevanje, kot se nekoliko šablonsko meni v naši poljudno zasnovani predvsem starejši literaturi.⁷⁰ Sam pohod je povzročil veliko škodo in razdejanje v življenju cerkve; množice ujetnikov, zlasti moških, so Huni odvedli iz severne Italije v Panonijo; od teh so mnogi iz strahu pred nasiljem bodisi povsem opustili krščanstvo, bodisi so se dali

⁶⁵ L. Plesničar-Gec, La città di Emona nel tardoantico e suoi ruderi paleocristiani, AV 23, 1972, 372 ss.

^{65a} Vera Kolšek je ugotovila, da gre v Celeji v nasprotju z doslej prevladujočim mnenjem o dveh starokrščanskih cerkvah le za eno cerkev, medtem ko naj bi druga stavba ne bila sakralnega značaja. Njena razprava o tem žal še ni objavljena.

⁶⁶ J. Klemenc, Starokrščanska svetišča v Sloveniji, AV 18, 1967, 123 ss., AIJ 63—73, J. Šašel, Celeia, RE Suppl. XII, 1970, 147, F. Kováčič, Petovij in Celeja . . ., 394 s., B. Djurić, Antični mozaiki na ozemlju SR Slovenije, AV 27, 1976, 552 ss.

⁶⁷ P. Petru, Neviodunum — Drnovo pri Krškem, Vodniki po kulturnih in naravnih spomenikih Slovenije 80, Ljubljana 1977, 20.

⁶⁸ CT 10, 10, 25 (408); glej R. Egger, Der heilige Hermagoras, 57 s., E. Tóth, La survivance de la population romaine en Pannonie, Alba regia. Annales Musei Stephani regis Székesfehérvár 1977, 108 s., V. Popović, Le dernier évêque de Sirmium, Revue des études augustiniennes 21, 1975, 107 s., M. Miklavčič, Zgodovina cerkve v Jugoslaviji, Ljubljana 1971, 20.

⁶⁹ G. Cuscito, o. c., 193 ss., P. F. Kehr, Italia pontificia VII/1, 19.

⁷⁰ O tem, kako je na osnovi poročil o hunskem uničenju Akvileje in Mediolana nastala fama o uničenju skoraj vseh pomembnejših mest v severni Italiji glej K. Bierbach, Die letzten Jahre Attilas, Berlin 1906 42 ss. (inavguralna disertacija). V naši strokovni literaturi se navajajo popolna ali delna uničenja naslednjih mest:

Petovio (J. Klemenc, Ptujski grad . . ., 70)

Celeia (prav tam)

Emona (J. Šašel, Vodnik po Emoni, Ljubljana 1955, 31)

Neviodunum (S. in P. Petru, Neviodunum (Drnovo pri Krškem). Katal. in monogr. 15, Ljubljana 1978, 48).

Vranje pri Sevnici (P. Petru, Pomembna najdba iz pozne antike, »Delo« 29. avgusta 1981, 23).

prekrstiti od germanskih arijanskih duhovnikov ali pa so bili sploh prvič krščeni od heretikov.⁷¹

Propadu hunske državne tvorbe sledi doba vzhodnogotske naselitve Panonije, z vsem nemiro in nestabilnostjo, ki jo je čutili predvsem v sosednjem Noriku.⁷² Po celi vrsti državljanskih vojn je leta 476 propadlo zahodno rimsko cesarstvo, dogodek, ki ga je prebivalstvo naših krajev občutilo predvsem v psihološkem smislu, ne da bi se veliko spremenil tok njegovega življenja.⁷³

Najvažnejši socialni in ekonomski fenomen 5. stoletja je sprememba naselbinske in gospodarske strukture naših dežel. Zaradi vse slabših varnostnih razmer so prebivalci opuščali nižine in prometno izpostavljene predele in se selili v težko dostopne, odročne kraje.⁷⁴ Prejšnja središča kulture, uprave in gospodarstva so postala le slabokrvna polprazna mesta, ki se niso mogla sama braniti. Življenje v hribovskih pribežališčih je bilo sicer skromno in težko, vendar relativno varno. Takih pribežališč so arheologi odkrili na Slovenskem celo vrsto, na mnogih med njimi pa so našli ostanke starokrščanskih cerkva: Vranje pri Sevnici,⁷⁵ Rifnik,⁷⁶ Gradec pri Prapretnem (?),^{76a} Velike Malence,⁷⁷ Podzemelj,⁷⁸ Ajdna nad Potoki.⁷⁹ Življenje v teh hribovskih pribežališčih si moremo predstavljati v razmerah, kakršne opisuje Evgipij za Obrežni Norik. Težko življenje je gotovo vodilo k poglobitvi verskega življenja, ki je našlo svoj izraz v asketizmu. Za to dobo moremo domnevati obstoj cenobialnega meništvja v naših krajih, vendar nam je to iz virov povsem neoprijemljivo.⁸⁰ O verskih razprtijah v tej dobi ni sledu; gotovo je romansko prebivalstvo vztrajalo v katolicizmu, že spričo konfliktnih odnosov do germanskih prišlekov, ki so bili v glavnem arijanci. Od poganstva so v 5. stoletju ostali le še neznatni relikti.⁸¹

V letih 487—490 so postale naše pokrajine znova prizorišče vojnih pohodov. Odoakrova vojna proti Rugijcem v letih 487/488 se je končala z razsulom rugijske države in z masovno odselitvijo romanskega prebivalstva Obrežnega Norika v Italijo. Naše dežele je na poti v Italijo prešel val beguncev iz Obrežnega Norika, med katerimi so imeli duhovni primat mehihi, Severinovi učenci.⁸²

⁷¹ Leonis Magni opera, PL 54, 1136 ss. (pismo papeža Leona akvilejskemu metropolitu), glej G. Cuscito, o. c. 198 ss.

⁷² H. Wolfram, o. c. 321 ss.

⁷³ H. Castritius, Das Problem des Epochenbewusstseins am Beispiel der Reaktion auf die Vorgänge des Jahres 476 n. Chr., *Mitteil. der Techn. Univ. Carolo-Wilhelmina zu Braunschweig* X, 2, 1975, 15 s., Evgipij: Življenje svetega Severina, Uvod, prevod in komentar napisal R. Bratož, Ljubljana 1979, komentar k c. 20 (tipkopisno magistrsko delo); izšlo med publikacijami Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani (Ljubljana 1982). Glej stran 368 ss.

⁷⁴ J. Šašel, Problem naseljevanja vzhodno-alpskih Slovanov, *Kronika* 20, 1972, 4 s., Id. Slovenski prostor od Keltoev do Slovanov, *Kronika* 26, 1978, 67, P. Petru, Poznoantična poselitve Slovenije, AV 29, 1978, 359 ss., Id., Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitve v prehodnem obdobju iz kasne antike v zgodnji srednji vek, ZC 32, 1978, 221 ss.

⁷⁵ Starokrščanski kompleks na Vranju je izmed vseh najbolj raziskan. Glavne publikacije: P. Petru-T. Ulbert, Vranje pri Sevnici, Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu, Katalogi in monografije Narodnega muzeja v Ljubljani 12, 1975, T. Ulbert-P. Petru-T. Knific, Vranje pri Sevnici, stanovanjska stavba na Ajdovskem gradu (izkopavanje 1974), AV 30, 1979, 695 ss., T. Ulbert, Zur Siedlungskontinuität im südlichen Alpenraum (vom 2. bis 6. Jahrhundert n. Chr.), dargestellt am Beispiel von Vranje, Von der Spätantike zum frühen Mittelalter, *Vorträge und Forschungen* 25, 1979, 141—157.

⁷⁶ L. Bolta, Rifnik pri Sentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče, Katalogi in monografije, Ljubljana 1981.

^{76a} S. Ciglencečki, Kasnoantično utrjeno naselje Gradec pri Prapretnem, AV 26, 1975, 259—267, zlasti 262.

⁷⁷ B. Saria, Začasno poročilo o izkopavanjih na Gradišču pri Vel. Malenci, GMDS 10, 1929, 11—17, Idem, Drugo začasno poročilo o izkopavanjih na Gradišču pri Vel. Malenci, GMDS 11, 1930, 5—12, zlasti 8.

⁷⁸ J. Dular, Early Christian Church on Kučar near Podzemelj, AV 29, 1978, 528—532.

⁷⁹ F. Leber-A. Valič, Ajdna, AV 29, 1978, 532—545.

⁸⁰ Spričo izredno težke dostopnosti in osamljenosti v težkih življenjskih pogojih si obstoj ali celo prevlado meniškega elementa lahko zamišljamo zlasti na Ajdni nad Potoki. Seveda je to le gola domneva. P. Petru (P. Petru, T. Ulbert, Vranje pri Sevnici . . . 17) dopušča možnost, da gre v primeru Vranja za samostanski kompleks. Glej tudi G. C. Menis, *Vita monastica* . . . , 72 s.

⁸¹ V vsem vzhodnoalpskem prostoru nam dokazujejeta za 5. stoletje le dve omembi obstoja poganstva med romanskim prebivalstvom: Zosimus 5, 46 (pogan Genericid je leta 409 prevzel poveljstvo nad noriškimi in panonskim delom limesa) in Evgipius, *Vita Severini* 11, 2 (sveti Severin je naletel na kriptopogane okrog leta 470 na Salzburškem).

⁸² Eugippius, *Vita Severini* 44, 4—7. Glej R. Bratož, o. c., komentar k 44, 4, M. McCormick, Odoacer, Emperor Zeno and the Rugian victory legation, *Byzantion* 47, 1977, 212 ss.

Nastanek države Vzhodnih Gotov je življenje romanskega prebivalstva po eni strani olajšal, po drugi otežil; varnostne razmere so se gotovo za nekaj desetletij izboljšale, prvih štirideset let miru se je tudi gospodarstvo razživilo. Vendar pa je konstantna prisotnost arijanskih Gotov gotovo izzvala med katoliškimi Romani občutek nelagodnosti in morda tudi verske nestrpnosti. Vsekakor moremo predpostavljati prisotnost gotskih vojaških posadk in civilnih upravnikov; te gotske skupine so gotovo imele svoja arijanska svetišča, ki pa nam v virih niso dokumentirana.⁸³

Cerkvenozgodovinsko in tudi sicer nam je polstoletna doba vzhodnogotske oblasti zelo malo poznana in tudi malo proučevana.⁸⁴ V letih 498—505 je Italijo razdvajala lavrencijanska shizma, o odmevih katere na Slovenskem moremo le domnevati.⁸⁵ Edini dokument, ki izhaja zelo verjetno iz te dobe, je epitaf celejanskega (?) škofa Gaudencija,⁸⁶ sestavljen iz osmih heksametrov z akrostihom. Napis razodeva bogato duhovno življenje in relativno visoko izobrazbeno stopnjo krščanske skupnosti, v kateri je nastal. Škof Gaudencij je po napisu sodeč deloval v relativno mirnem času, brez večjih ovir je opravljal vse pglavitne naloge. Aluzijo na pretečo grožnjo nevarnosti v zadnjem verzju različno razlagajo; morda je sestavljalec mislil na sedisvakanco po škofovi smrti,⁸⁷ morda na nemire v gotski državi po Teoderikovi smrti leta 526,⁸⁸ morda na grožnjo arijanskih Gotov.

Precej bolj zapletene so bile razmere v dobi gotsko bizantinske vojne. Naši kraji so prišli že leta 539 pod oblast Bizanca.⁸⁹ Lahko le domnevamo, da je katoliško romansko prebivalstvo, zlasti njegovi cerkveni vrhovi, sprejelo spremembo oblasti z zadovoljstvom. S propadanjem vzhodnogotske države sta se okoristili drugi dve regionalni sili: leta 547 so Bizantinci izročili svojim zaveznikom Langobardom »civitas Noricum« (Ptuj z okolico in morda Celejo),⁹⁰ torej so ti predeli po osmih letih zopet prišli pod oblast arijanskega germanskega ljudstva, Franki pa so v letih 540—561 obvlado-

⁸³ Medtem ko meni B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, Ljubljana 1952, 411 ss., da je bila gotska poselitve slovenskih pokrajin šibka, računa J. Sašel, Antiqui Barbari . . . , 138 s. z relativno intenzivno poselitvijo Savije in jugovzhodnega Norika po Gotih in drugih germanskih ljudstvih. Glej tudi M. Slabe, Govorica arheoloških ostalin o času selitve ljudstev na Slovenskem, AV 29, 1978, 379 ss.

⁸⁴ Zgodovinski prikaz vzhodnogotske dobe na Slovenskem podajata F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Ljubljana 1902, XIII ss., in B. Grafenauer, Ustoličevanje koroških vojvod in država karantanskih Slovencev, SAZU, Razred za zgod. in družbene vede 7, Ljubljana 1952, 409 ss. Vojaškopravno ureditev dežel v gotski dobi in v dobi gotsko bizantinske vojne je proučil J. Sašel, Alpes Iuliana, AV 21—22, 1970—1971, 33—44. Glej tudi M. Suić, Liburnia Tarsaticensis, Adriatica praehistorica et antiqua, Miscell. G. Novak dicata, Zagreb 1970, 705 ss.

⁸⁵ Akvilejski metropolit Marcellianus se je opredelil za shizmatike, proti papežu Simahu, medtem ko je njegovega sufragana, škofa Petra iz Altina, postavil Teoderik za vizitatorja rimske cerkve. Glej G. Cuscito, o. c. 282, A. V. Rossi, o. c. 120 ss.

⁸⁶ AIJ 16 Gaude terra solo et longum laetare per aev[um],

Accipe pacificum corpus et flore co[rona]
V[at]is innocui, sup quo pastore b(e) a[to]
Didicimus domini legem pia voce ca[n]ente].
En age, si meritis nobis h[ab]ec munera de[dit],
Ne aliud sancti quam balsama corpus in[fundent].
Tu autem de domino precibus orare mem[ento],
In tua ne veniat grege leo fervidus in[thro].

Episcop[us].

V prevodu Kajetana Gantarja (P. Petru, Zaton antike v Sloveniji, Ljubljana 1976, 11. stran od konca):

Zemlja, raduj se in tla naj ti bodo na vek rodovitna,
sprejmi spokojno telo brezgrajnega nam učenika,
s cvetjem ovenčaj mu grob, pastirju, ki nas je osrečil,
zakon Gospodov učil, s pobožnim ga glasom oznanjal!
Glej, če zasluge ima, ker te nam darove delil je,
daj, da le balzam dišeč svetniško telo mu presnavlja!
Ti pa se spomni v molitvi nas, prosi za nas pri Gospodu,
naj razjarjeni lev ne prikrade kdaj v tvojo se čredo,
v l a d i k a !

⁸⁷ R. Egger, Eine altchristliche Bischofsinschrift, Römische Antike und frühes Christentum I, Klagenfurt 1962, 114.

⁸⁸ F. K. Lukman, Epitafij škofa Gaudencija, Bogoslovni vestnik 8, 1928, 122.

⁸⁹ B. Grafenauer, Ustoličevanje . . . , 415 ss., J. Sašel, Alpes Iuliana, 39.

⁹⁰ B. Grafenauer, Ustoličevanje . . . , 418 ss., R. Egger, Civitas Noricum, Römische Antike und frühes Christentum I, Klagenfurt 1962, 116—122.

⁹¹ F. Kos, Gradivo . . . I, 102. S. Karwiese, Die Franken und die Suffragane Aquileias, Jahreshefte d. Österr. arch. Inst. in Wien 51, 1976—1977, 173—191, na podlagi historične in paleografske analize vira predlaga za sporne škofije »Beconensis, Tiburniensis, Augustana« identifikacijo »Verona—Tierno—Säben« namesto običajne in v slov. histor. sprejete identifikacije »Virunum, Tiburnia, Agunum«.

vali zgornjo Dravsko dolino v Notranjem Noriku. Tedaj že katoliški Franki so posegli tudi v cerkvene razmere, saj so na škofijske sedeže začeli postavljati svoje škofe.⁹¹ Leta 568 so se Langobardi preselili iz Panonije v Italijo, z njimi pa tudi ostanki drugih germanskih ljudstev in številni Romani; to je bil tretji val romanskih beguncev, ki je prečkal naše ozemlje.⁹²

* * *

Cerkvene razmere v zadnji četrtini 6. stoletja nam postanejo zopet bolj poznane v zvezi z dokumenti o tako imenovani istrski shizmi zaradi obsodbe treh poglavij po cesarju Justinijanu leta 543, na carigraskem cerkvenem zboru leta 553 in po papežu Vigilliju leta 554.⁹³ Ti dokumenti nam osvetlijo cerkvene razmere na Slovenskem v dvojnem smislu: pojasnijo nam cerkvenoorganizacijsko pripadnost ozemlja in pa imena ter opredelitev zadnjih škofov.

Celotno slovensko ozemlje je spadalo v oglejski patriarhat (naziv patriarh, ki ga je tedaj imelo le pet cerkvenih središč z nastankom v apostolski dobi, so si namreč začeli prisvajati shizmatični akvilejski metropolit),⁹⁴ ki je zajemal celotni vzhodno alpski in zahodno panonski prostor (provinca Histria et Venetia, Raetia II, Noricum Mediterraneum z ostanki Obrežnega Norika (?), Pannonia I in Savia). Pripadnost tega ozemlja akvilejski metropolitanski cerkvi oziroma dominanten vpliv te v 5. stoletju kaže stilna analiza arhitektonskih ostalin zgodnjekršćanskih cerkva na omenjenem območju, ki so zgrajene v »akvilejsko-alpskem«⁹⁵ slogu. Neizpodbiten dokaz pripadnosti teh pokrajin akvilejski cerkvi pred letom 568 pa nam posreduje dokument v zvezi s spórom med salzburško in akvilejsko cerkvijo za primat nad Karantanijo iz leta 811.⁹⁶

Med 21 udeleženci sinode shizmatičnih škofov z bizantinskega in langobardskega ozemlja v Gradežu leta 579⁹⁷ se omenjata tudi emonski in celejanski škof (Patricius episcopus s. ecclesiae Emonensis, Joannes episcopus s. ecclesiae Celejanae). B. Grafenauer na podlagi teh omemb in odsotnosti petovionskega škofa ex silentio sklepa, da tedaj petovionske škofije ni bilo več, uničili naj bi jo Slovani, medtem ko sta emonska in celejanska še obstajali.⁹⁸ Ta sklep je prav verjeten, ni pa nujen, saj se med udeleženci

⁹¹ C. G. Mor, Pohod kralja Alboina (568–570), Kronika 17, 1969, 9 s., E. Tóth, La survivance . . . , 109.
⁹² F. K. Lukman, Gregorij Veliki in njegova doba, Celje 1980, 211 ss. Od novejših tujih del naj omenim svedeče razprave: G. Cuscito, Aquileia e Bisanzio nella controversia dei tre capitoli, AAAD 12, 1977, 231–262, G. Posár-Giuliano, Lo scisma istriano dei tre capitoli, Ateneo Veneto 144, 1960, 37–52, R. Schieffer, Zur Beurteilung des norditalischen Dreikapitel-Schismas, Zeitschrift für Kirchengeschichte 87, 1976, 167–201.

⁹³ Naslov »patriarcha«⁹⁴ so nosili v pozni antiki predstojniki rimske, carigrajske, aleksandrijske, anti-ohijske in jeruzalemske cerkve, v času akacijanske shizme (484–518) pa si ga je lastil tudi solunski škof. Na Zahodu se je začel uporabljati ta naziv v gotski dobi (prvič leta 533) kot časten naziv, še brez pravne vsebine. Ob izbruhu shizme sta si ga prisvojila akvilejski metropolit Pavlin (leta 557 ali 559) in mediolanski metropolit Lavrencij. Ko je mediolanska cerkev odstopila od shizme so se samo akvilejski metropolit trdovratno oklepali tega naslova. Po cepitvi patriarhata v katoliški del s sedežem v Gradežu in shizmatični s sedežem na langobardskem ozemlju v začetku 7. stoletja se je naslov podvojil. Glej A. V. Rossi, o. c. 125 ss., P. Paschini, Storia del Friuli I, Udine 1953², 89. H. Schmidinger, Die Besetzung des Patriarchenstuhls von Aquileia bis zur Mitte des 13. Jahrhundert, MIOG 60, 1952, 335 ss.

⁹⁵ Glej op. 32.

⁹⁶ F. Kos, Gradivo . . . II, 37.

⁹⁷ Akti sinode se niso ohranili, pač pa podpisi udeležencev v aktih sinode v Mantovi leta 827 (MGH Leges III/2, 588, v. 15 s., F. Kos, Gradivo . . . I, 85). Letnica sinode je sporna. Tradicionalnega datiranja v leto 579 na podlagi datuma posvetitve katedrale sv. Evfemije v Gradežu 3. novembra 579 (sinoda naj bi se sestala ob posvetitvi katedrale) se držijo predvsem italijanski zgodovinarji (P. Paschini, Storia del Friuli I, 94 n. 29, A. V. Rossi, o. c. 139 s., G. Cuscito, Cristianesimo . . . 315 s.), med slovenskimi pa B. Grafenauer, Naselitev Slovanov v Vzhodnih Alpah in vprašanje kontinuitete, AV 21–22, 1970–1971, 24. J. Friedrich, Die ecclesia Augustana in dem Schreiben der istrischen Bischöfe an Kaiser Mauritius vom Jahre 591 und die Synode von Gradus zwischen 572 und 577, Sitzungsber. d. philosophisch-philologischen und der histor. Kl. d. K. B. Akad. d. Wiss zu München, 1906, 327 ss., zlasti 347 s., je predložil datiranje v dobo 572–577, ki ga je sprejela večina avstrijskih zgodovinarjev (K. Reindel, o. c. 289, R. Noll, Frühes Christentum in Österreich, Wien 1954, 69, Ph. Régerat, o. c. 131), med slovenskimi pa J. Šašel, Emona, RE Suppl. XI, 1968, 576. R. Egger, Die ecclesia secundae Raetiae, Römische Antike und frühes Christentum II, Klagenfurt 1962, 73 s. in zlasti S. Karwiese, o. c. 188 ss. na podlagi spremembe treh imen v seznamu podpisnikov domneva, da gre za dve sinodi v Gradežu, eno v letih 572–577, drugo leta 579.

⁹⁸ B. Grafenauer, Naselitev Slovanov . . . 26, Id., Proces doseljavanja Slovana na zapadni Balkan i u istočne Alpe, Centar za Balkanološka ispitivanja, knjiga 4, Sarajevo 1969, 39 s., Id., Nekaj vprašanj iz dobe naseljavanja južnih Slovanov, ZČ 4, 1950, 59 s. Njegovo datiranje je sprejel tudi L. Waldmüller, Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI bis VIII Jahrhundert, Amsterdam 1976, 223. J. Šašel, Emona . . . , 577 domneva obstoj emonske in celejanske škofije do leta 590.

KRONOLOŠKA PREGLEDNICA ŠKOFIJ

Škofija	4. stoletje	5. stoletje	6. stoletje
Poetovio	VICTORINUS (+ 304) APRIANUS (343) IULIANUS VALENS MARCUS (oba ca. 380) Attalus presbyter (381) (?)		
Celeia		Iustinianus diaconus	GAUDENTIUS IOHANNES (579—590)
Emona	MAXIMUS (381—390)	archidiaconus Antiocus	PATRICIUS (579—590)
Capris			ANONYMUS (599)

Opomba: V ležečem tisku so natisnjena imena heretičnih ali shizmatičnih klerikov.

sinode omenja tudi škof Vigilius iz Scarbantije, s še veliko bolj ogroženega ozemlja.⁹⁹ Langobardski prihod v Italijo je povzročil teritorialni razcep sicer cerkvenoupravno enotnega patriarhata; del pod bizantinsko oblastjo, kamor je spadala tudi Istra, s sedežem v Gradežu, je bil bolj izpostavljen pritisku bizantinske posvetne oblasti in papeža Gregorija I. in se je začel prej približevati katolicizmu, medtem ko je del pod langobardsko oblastjo (pozneje s sedežem v Krminu in Čedadu) bolj trdovratno vztrajal v shizmi.¹⁰⁰ V letih 589/590 je bila sinoda v Maranu na bizantinskem ozemlju. Slednje sta se kot vztrajna shizmatika udeležila tudi Patricij in Johanes, ki se tokrat omenjata brez omembe škofije.¹⁰¹ Na tej podlagi B. Grafenauer sklepa, da sta bila tedaj begunca pred prodirajočimi Slovani, njuni škofiji pa že uničeni.¹⁰² V pismu škofov Venecije in Reciije cesarju Mavriciju iz leta 591 se škofa ne omenjata več, do tega leta so kontinentalne škofije na Slovenskem propadle.

V času propada škofij v notranjosti pa je bila za prav kratek čas ustanovljena škofija v Kaprah, na otoku v zalivu južno od Trsta, kamor so se zatekli begunci pred Langobardi. Mesto je bilo spočetka cerkvenoupravno »quasi per dioecesim« zduženo z novigrasjo škofijo (Neapolis), nato je imelo samostojno škofijo. Papež Gregor I. je tej škofiji posvečal veliko skrb, tu se je spriči katoliške opredelitve prebivalstva pokazala prva razpoka v fronti shizmatičnih akvilejskih sufraganov. Škofija sama je hitro propadla, obnovljena je bila šele leta 756.¹⁰³

Pred prodirajočimi Slovani so Romani bežali na zahod, v Istro in Italijo. To je bil četrti val beguncev, ki je zajel naše pokrajine, a nam je v virih zelo slabo dokumentiran. Vemo le, da je neki Johannes iz Panonije (morda zadnji celejanski škof) zasedel škofovski prestol v Novemgradu. J. Rus je sklepal o migraciji emonske cerkvene skupnosti v to istrsko mesto, ki naj bi poslej dobilo ime po domovini prišlekov.¹⁰⁴ Drugi, ne tako

⁹⁹ E. Tóth, Vigilius episcopus Scaravaciensis, Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae 26, 1974, 269—275.

¹⁰⁰ G. Cuscito, Cristianesimo . . . , 293 ss.

¹⁰¹ O sinodi v Maranu leta 589/590 poroča Paulus Diaconus, Historia Langobardorum 3, 26 (F. Kos, Gradivo . . . I, 100). 10 škofov iz Venetije in Adrianus iz Pole so se opredelili proti shizmatičnemu patriarhu Severu, istrski škofje (Severus iz Tergesta, Iohannes iz Parentija, Vindemius iz Cisse ter Patricius (iz Emone) in Iohannes (iz Celeje) so vztrajali v shizmi. Glej G. Cuscito, Cristianesimo . . . , 296 op. 15, Id. Aquileia e Bisanzio . . . , 239 s., S. Karwiese, o. c. 189 (z napačno razumljeno opredelitvijo škofov obeh strani).

¹⁰² Glej op. 98.

¹⁰³ P. F. Kehr, Italia pontificia VII/2, 214 ss., F. Lanzoni, o. c. 861 s. (z neupravičenimi dvomi), F. K. Lukman, Gregorij Veliki . . . , 218 ss., J. Šašel, Koper, AV 25, 1974, 448 s., F. Kos, Gradivo . . . I, 124, 126, 127.

¹⁰⁴ J. Rus, Johannes — zadnji škof panonske, a prvi istrske Emone, GMDS 20, 1939, 152—166. Problematika nastanka škofije v Novemgradu je silno komplicirana in nerazčiščena. Italijanski zgodovinarji v pretežni meri dvomijo v hipotezo, ki jo je na podlagi Mommsenove domneve postavil J. Rus. Glej G. Cuscito, Cristianesimo . . . , 331 ss. (z navedbo literature in podrobnim prikazom problematike). V sam obstoj migracije Romanov v Istro ne moremo dvomiti. Brez ozira na stopnjo upravičenosti Rusove hipoteze o prenosu emonske škofije v Novigrad je dejstvo, da so v zadnji četrtini 6. stoletja, v času propadanja škofij v notranjosti in bega Romanov v primorje, nastale v Istri kar štiri škofije v mestih, ki niso imele ranga civitas: Capris, Neapolis, Pedena in Cissa.

trden in še manj raziskan dokaz za beg Romanov v Istro pa je kult sv. Maksimilijana (iz Celeje) in Maksima (iz Emone) v Istri, kamor naj bi ga zanesli begunci.¹⁰⁵

Z letom 600 moremo postaviti mejo v zgodovini krščanstva slovenskih pokrajin. Škofije v notranjosti so propadle, kot shizmatične, krščanstvo je živelo dalje v organizirani obliki samo v Istri, v neorganizirani obliki pa med ostanki staroselskega prebivalstva, živečega med Slovani, vse do rekrstijanizacije dežele v 9. stoletju.¹⁰⁶

Zusammenfassung
KURZER ÜBERBLICK ÜBER DIE GESCHICHTE DES CHRISTENTUMS
IN SLOWENIEN IN DER SPÄTANTIKE

Rajko Bratož

Auf Grund der bisher gewonnenen Erkenntnisse versucht der Autor in der vorliegenden Abhandlung einen kurzen Abriss zur Problematik der Geschichte des Christentums in Slowenien in der Spätantike zu geben. Zugleich aber stellt er auch die verschiedenen Meinungen der slowenischen, österreichischen und italienischen Historiographie gegenüber und setzt sich mit ihnen auseinander.

Über die Anfänge des Christentums in Slowenien ist uns nichts bekannt. Auf alle Fälle aber müssen wir den Einfluß von Aquileia berücksichtigen, der größten Stadt in der Nähe des heutigen slowenischen Gebietes. Diese Stadt kam relativ früh mit dem Christentum in Berührung. Wir können annehmen, daß das Christentum in den slowenischen Städten etwa um die Mitte des 3. Jahrhunderts aufkommt. Für die Zeit vor der religiösen Toleranz ist uns nur ein als sicher bekanntes Zentrum des Christentums in Slowenien überliefert — Poetovio, wo Ende des 3. und Anfang des 4. Jahrhunderts Bischof Victorinus wirkte, der als erster die Heilige Schrift in lateinischer Sprache auslegte. Das epigraphische onomastische Material aus Pannonien, Noricum und aus Poetovio selbst läßt die Annahme zu, daß Bischof Victorinus, im Gegensatz zu den Vermutungen über seine griechische Herkunft, aus Poetovio stammte, einer Stadt mit einer relativ großen griechisch-orientalischen Kolonie. Sein literarisches Schaffen in lateinischer Sprache, obwohl ihm die griechische näher stand, verweist auf die missionarische Tendenz in der Arbeit

¹⁰⁵ O kultu sv. Maksimilijana v Istri glej op. 23. O kultu sv. Maksima v Novemgradu glej AS 20, Maii VII, 14—16, F. Lanzoni, o. c. 856 s.

¹⁰⁶ Medtem ko je bilo o problemu kontinuitete med pozno antiko in zgodnjim srednjim vekom v celoti napisanega precej, mnenja pa si v tej zvezi še zdaleč niso enotna (B. Grafenauer, Naseltev Slovanov ... Id., Die Kontinuitätsfragen in der Geschichte des altkarantanischen Raumes, *Alpes orientales* 5, 1969, 55—85, Id., *Zgodovina slovenskega naroda* I, Ljubljana 1978, 321 ss., S. Vilfan, Le problème de continuité sous trois aspects: habitat, communications, droit, *Alpes orientales* 5, 1969, 87—102, P. Petru, Kontinuiteta in diskontinuiteta naselitve v prehodnem obdobju iz kasne antike v zgodnji srednji vek, *ZČ* 32, 1978, 221—232; P. Kos, Neue langobardische Viertelsiliken, *Germania* 59/1, 1981, 97—103 v nasprotju s prevladujočo predstavo, da življenje staroselcev v organizirani obliki zamre okrog leta 600 ali najkasneje kako desetletje pozneje, na podlagi nove interpretacije novčičnih najdb, postavlja to še v drugo polovico 7. stoletja) pa je kontinuiteta krščanstva tako rekoč neraziskana. B. Grafenauer, *Zgodovina ... I*, 343 meni, da se je »krščanstvo ... ohranilo le ponekod kot izjema v skupinah zaostalih staroselcev.« Morda je ta sodba nekoliko preostra. Na obstoj krščanstva v tej dobi lahko sklepamo iz sledečih dejstev:

1. Med akti sinode ob Donavi leta 796 po karolinških zmagah nad Avari (F. Kos, *Gradivo ... I*, 303, MGH LL Concil II/1, 20, 172) se omenjajo »clerici illiterati«; skoraj gotovo gre za relikte romanskega prebivalstva iz pozne antike, ki je ohranilo krščanstvo v degenerativni obliki, ni pa ohranilo pismenosti (E. Tóth, *La survivance ...*, 111 in 119).

2. Izraz »krščenica« za služkinjo (nastal naj bi na tej podlagi, da so krščanski Romani prišli v suženjski odnos do poganskih Slovanov), toponim »Kršna ves« na Koroškem (B. Grafenauer, *Zgodovina ... I*, 343).

3. Predstava, da se sv. trije kralji prikažejo globoko verujočemu človeku tri dni pred smrtjo, da se lahko pripravijo nanjo (N. Kuret, *Praznično leto Slovencev IV*, Celje 1970, 292 ss.), sega po izvoru v pozno antiko, saj jo izpričuje Evgipij (Evgipij) ... , izd. R. Bratož, 398 s.).

4. Pojav tako imenovane košute (cervule), zoomorfne maske poganskega izvora, ki se je kljub prepovedim uradne cerkve ne le ohranila, temveč preko krščanskih Romanov prenesla na Slovane, in to na področju, kjer je bila v pozni antiki po govoricah arheoloških najdb romanska poselitev precej intenzivna, na hribovitem in gozdnatem področju med Pohorjem in Bohorjem (N. Kuret, *Košuta — cervula*, AV 29, 1978, 495—504).

5. Motiv slovenske ljudske pesmi o spokorjenem grešniku odraža starokrščanski pridižni zgled (exemplum); grešnikom za najhujše grehe je bila naložena najostrejša pokora z zopetnim sprejemom v Cerkev (reconciliacijo) šele v smrtni uri. Medtem ko je bila starokrščanska praksa dosmrtnih pokore že v 4. stoletju omiljena, se je ohranila vse do konca 8. stoletja v Oglejskem patriarhatu, kamor so spadale slovenske pokrajine. S to zgodbo pridižnega zgleda so se seznanili Slovenci verjetno posredno po ljudskem izročilu krščanskih Romanov (I. Grafenauer, Spokorjeni grešnik. Studija o izvoru, razvoju in razkroju slovensko-hrvaško-vzhodnoalpske ljudske pesmi, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razr. za filol. in lit. vede 19, Ljubljana 1965, 117 ss.).

O problemu kontinuitete krščanstva v vzhodnoalpskih pokrajinah glej zelo važno razpravo H.-D. Kahl, *Zwischen Aquileia und Salzburg. Beobachtungen und Thesen zur Frage romanischen Restchristentums im nachvölkerwanderungszeitlichen Binnen — Noricum (7.—8. Jahrhundert)*, Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert, herausgegeben von H. Wolfram und F. Daim, *Österr. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Klasse, Denkschriften Bd. 145*, Wien 1980, 33—81.

des Bischofs. Über die Anfänge des Christentums in Celeia berichtet nur eine relativ sichere Quelle aus dem Mittelalter, und zwar die Legende vom Martyrium des hl. Maximilianus, von der der Autor meint, daß ihr Kern auf einem geschichtlichen Ereignis beruht. Die Annahme über das Vorhandensein des Christentums in Emona in jener Zeit ist nur hypothetischer Natur.

Das Leben in den christlichen Gemeinden im 4. Jahrhundert erhellen vor allem die Dokumente, die im Zusammenhang mit den religiösen Kämpfen zwischen den Katholiken und den Arianern entstanden. Wahrscheinlich war in der ersten Hälfte des 4. Jahrhunderts der Großteil der Missionsarbeit getan, in der zweiten Hälfte des Jahrhunderts aber wurde die kirchliche Organisation der slowenischen Länder ausgebaut. Im Jahr 343 nahm als Katholik Bischof Aprianus aus Poetovio an der Synode in Serdica teil. Unter dem Einfluß des Arianismus in Pannonien erstarkte in der folgenden Zeit in Poetovio zunehmend die arianische Gemeinschaft. Um 380 waren die Bürger der Stadt in eine katholische und eine arianische Partei gespalten, daher verliefen die Bischofswahlen unter dem Zeichen religiöser Kämpfe zwischen Anhängern des Arianers Julianus Valens und des Katholiken Marcus. Im Jahr 381 fand in Aquileia eine Kirchenversammlung statt, an der aus Poetovio wahrscheinlich nur der arianische »Schüler« des Bischofs Julianus Valens, der Presbyter Attalus, teilnahm. Zusammen mit den arianischen Bischöfen Palladius aus Ratiaria und Secundianus aus Singidunum wurde er auf dieser Synode verurteilt. Aus Emona kam Bischof Maximus zur Synode. Er ist der erste uns bekannte Bischof von Emona, ein überzeugter Katholik und Kämpfer gegen Häresien. Wahrscheinlich stand die Kirche von Emona im Unterschied zu der von Poetovio unter einem starken Einfluß der Kirche von Aquileia, einer der damals führenden Mächte des Katholizismus im Westen.

Die Lebensbedingungen christlicher Gemeinden verschlechterten sich radikal im 5. Jahrhundert. Sie wurden zuerst durch die Anwesenheit der Westgoten erschwert, dann durch die Hunnennachbarschaft in Pannonien und die schwierigen wirtschaftlichen Verhältnisse. Aus dem 5. Jahrhundert gibt es für die Geschichte des Christentums in der slowenischen Ländern keine literarischen Quellen, doch aber beträchtliche archäologische: mehrere altchristliche Kirchen, die in großer Zahl in schwer zugänglichen abgelegenen Landesteilen entdeckt wurden, stellen eine Erscheinung dar, die tiefgreifende siedlerische, demographische und wirtschaftliche Veränderungen zu dieser Zeit widerspiegelt. Der mit hoher Wahrscheinlichkeit aus der Ostgotenzeit stammende Grabstein des Bischofs Gaudentius aus St. Paul (St. Pavel) bei Prebold ist das letzte Dokument, das von einer relativ hohen Bildungs- und Kulturstufe der christlichen Bevölkerung im Landesinnern Zeugnis ablegt.

Die kirchlichen Verhältnisse werden uns für das letzte Viertel des 6. Jahrhunderts erneut besser bekannt und zwar im Zusammenhang mit dem sogenannten istrischen Schisma wegen der Verurteilung von drei Kapiteln. Die Quellen erklären uns die kirchenorganisatorische Zugehörigkeit des slowenischen Gebietes zum »Patriarchat« von Aquileia [eine Zugehörigkeit an die Metropolitankirche von Aquileia kann schon für das letzte Viertel des 4. Jahrhunderts (Emona) bzw. für das 5. Jahrhundert (die Bistümer von Noricum) vermutet werden] sowie die Namen der letzten Bischöfe und deren religiös-politische Anschauungen. An der Synode schismatischer Bischöfe in Grado im Jahre 579 nahmen auch der Bischof Patricius von Emona und der Bischof Joannes aus Celeia teil, beide bestimmt noch in ihrer Eigenschaft als Bischöfe ihrer Diözesen. Beide Bischöfe nahmen ein Jahrzehnt später an der Synode in Marano teil, diesmal wahrscheinlich als Flüchtlinge vor den vordringenden Slawen. In der Zeit des Verfalls der Bistümer im Landesinnern um das Jahr 590 gab es dagegen ein intensives Leben innerhalb der christlichen Gemeinden im Küstenland. 599 tauchte in den religiösen Kämpfen das katholische Bistum in Capris als eine ephimäre Erscheinung auf. Nach dem Ende der religiösen Kämpfe in diesem Gebiet verfiel es, da sich seine Existenz wahrscheinlich als unnötig erwies. Die Quellen belegen nur in bescheidenem Maße die Flucht der romanisch-christlichen Bevölkerung aus dem Landesinnern nach Istrien; mit einem hohen Maß an Wahrscheinlichkeit können wir von einer Überführung der Reliquien von Heiligen nach Istrien sprechen, weniger zuverlässig aber von einer »Überführung« der Bistümer aus dem Inneren des Landes in die istrischen Städte.

Mit dem Jahr 600 können wir eine zeitliche Grenze in der Geschichte des Christentums der slowenischen Länder ziehen. Die Bistümer im Inneren des Landes verfielen als schismatisch, das Christentum bestand in organisierter Form nur in Istrien weiter, in nichtorganisierter Form aber unter den Resten der alteingesessenen und unter den Slawen lebenden Bevölkerung, die eine Rechristianisierung des Landes im 9. Jahrhundert erlebte.